

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İZMÎRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN
ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR İSİMLİ ESERİ
VE KAYNAKLARI

Hazırlayan
Kemal TÜRKOĞAN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Hasan ÖZER

KARAMAN – 2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İZMÎRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN
ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR İSİMLİ ESERİ
VE KAYNAKLARI

Hazırlayan
Kemal TÜRKOĞAN

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Hasan ÖZER

KARAMAN – 2024

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İZMÎRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN
ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR İSİMLİ ESERİ VE
KAYNAKLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kemal TÜRKOĞAN

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

**“Bu tez 23/01/2024 tarihinde yüzyüze olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Hasan ÖZER	Başarılı
Doç Dr. Yusuf Erdem GEZGİN	Başarılı
Doç. Dr. Abdullah ACAR	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

KEMAL TÜRKOĞAN

23.01.2024

ÖNSÖZ

Hız. Peygamberin varisleri olmaları bakımından âlimler, insanlar arasında yüce bir mertebeye sahiptir. Bu konumda olmaları cihetiyle âlimleri anlamak, tanımak ve tanıtmak, ilgi göstermek, hayatlarını araştırıp onlardan istifade etmek önemlidir. Bilhassa fıkıh ilmi ile iştigal ederek toplum ve fertlerin problemlerini çözen, erdemli bir topluluğun gerçekleşmesi için çaba harcayan ilim adamlarının tecrübelerini günümüze aktarmak zorunlu bir görevdir.

Bu bağlamda Hanefî mezhebinin önemli şahsiyetlerinden biri olan, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'in müellifi Zeynüddîn İbn Nüceym de (926-970/1520-1563) ihmal edilmemesi gereken bir âlimdir. Aynı şekilde Osmanlı döneminde yaşamış; ilmî çalışmaları, yetiştirdiği talebeler ve mahkemelerde verdiği hükümlerle iz bırakan Mevlânâ Mehmed İzmîrî (ö. 1165/1751) de tanınması gereken yakın dönem âlimlerinden birisidir.

Mevlânâ Mehmed İzmîrî'nin *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eseri ve kaynaklarını konu edinen bu çalışma, iki bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Birinci bölümde, *el-Eşbâh*'in müellifi İbn Nüceym ve şârihi İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in doğumları, yaşadıkları ortam, dönemin şartları, eğitim öğretim hayatları, hocaları, talebeleri ve eserleri gibi başlıklarla iki âlimin hayatları konu edilmektedir.

İkinci bölümde ise, İzmîrî'nin *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmında bulunan 502 kayıt numaralı yazması baştan sona incelenerek eserde geçen kaynaklar tespit edilmiş ve bu kaynaklar tanıtılıp eserlere yapılan atıflar sayısı ile beraber tahlilleri yapıp tanıtılmıştır. Ayrıca eserlerden herbirine kaç defa atıf yapıldığı da tespit edilmiştir. Yaklaşık yüz kırk eser tespit edilmiş ve bu

eserlerin herbiri tek tek ele alınarak müellifleri ve muhtevalarına dair bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada geçen bilgilere kolay ulaşılması amacıyla toplanan veriler tablo şekline getirilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, İslâm hukuku alanındaki âlimlerin ve eserlerinin tanınmasına yönelik yapılan çalışmalara katkı sağlamaktır.

Söz konusu çalışmanın bütün aşamalarında her zaman yardımlarını gördüğüm, danışman hocam Doç. Dr. Hasan ÖZER'e ve bu süreçte maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

Gayret bizden, takdir ve tevfik Allah'tandır.

Kemal TÜRKDOĞAN

MERSİN-2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi, Yöntem Ve Kapsamı	1
a. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
b. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı	2
BİRİNCİ BÖLÜM	3
MÜELLİF İBN NÜCEYM ve ŞÂRİH İZMİRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN HAYATI ve ESERLERİ.....	3
I. İBN NÜCEYM (ö. 970/1563)	3
A. Hayatı	3
a. İsmi, Doğumu ve Nesebi.....	3
b. Yaşadığı Yer ve Siyasi Ortam	4
c. İlmî Kişiliği	5
d. Hocaları	6
e. Talebeleri	8
f. Vefatı	10
B. Eserleri.....	11
II. İZMİRÎ MEVLÂNÂ MEHMED (ö. 1165/1751)	15
A. Hayatı	15
a. İsmi, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi	15
b. Doğum Tarihi ve Yeri	15
c. Eğitim Hayatı	16
c. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve İktisadi Şartları.....	16
d. İlmî Faaliyetleri	17
e. Vefatı	18
B. Eserleri.....	18
İKİNCİ BÖLÜM.....	21

İZMÎRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR İSİMLİ ESERİ VE KAYNAKLARI	21
A. ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR.....	21
a. Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir'in Nüshaları	22
b. Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir'in Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kısımında Bulunan 502 Kayıt Numaralı Yazması	23
B. ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR'İN KAYNAKLARI	23
a. Hanefî Mezhebine Dair Eserler	24
b. Şâfiî Mezhebine Dair Eserler	68
c. Mâlikî Mezhebine Dair Eserler	73
d. Hanbelî Mezhebine Dair Eserler.....	74
e. Hadis, Kelam, Dil ve Edebiyata Dair Eserler.....	74
f. Şerhu'l-Eşbâh Ve'n-Nezâir'de Atıf Yapılan Eserlerin Genel Tablosu	79
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA.....	91
ÖZGEÇMİŞ	103

KISALTMALAR

çev : Çevirmen

h : Hicri

ktp : Kütüphanesi

m : Miladi

nr : Kayıt Numarası

ö : Ölüm tarihi

s : Sayfa

ss : Sayfa aralığı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Thk : Tahkik eden

vr : Varak Numarası

ÖZET		
Başlık: İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in Şerhu'l-Eşbâh Ve'n-Nezâir İsimli Eseri Ve Kaynakları		
Yazar: Kemal Türkdoğan		
Danışman: Doç. Dr. Hasan Özer		
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı:	115
Mevlânâ Mehmed İzmîrî'nin Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir isimli eseri ve kaynaklarını konu edinen bu çalışma, iki bölümden ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde, el-Eşbâh ve'n-nezâir'in müellifi Zeynüddîn İbn Nüceym ve şârihi İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in hayatı ve eserleri konu edilmektedir. İkinci bölümde ise, İzmîrî'nin Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir isimli eseri ele alınarak, eserde geçen kaynaklar sıralanmıştır. Şerhte atıfta bulunulduğu tespit edilen kaynaklar hakkında bilgiler verilmiş ve okuyucuya kolaylık sağlaması amacıyla veriler tablo halinde istifadeye sunulmuştur.		
Anahtar Kelimeler: İbn Nüceym, İzmîrî, el-Eşbâh, en-Nezâir, Şerh...		

ABSTRACT

Title of Thesis: İzmîrî Mevlânâ Mehmed's Work Named Şerhu'l-Eşbâh Ve'n-Nezâir and Its Sources

Author of Thesis: Kemal Türkdoğan

Supervisor: Assoc. Prof. Hasan Özer

Accepted Date: **Number of Pages:** 115

This study, focusing on Mevlânâ Mehmed İzmîrî's work titled “Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir” consists of two parts and a conclusion. In the first part, the life and works of the author of “el-Eşbâh ve'n-nezâir” Zeynüddîn İbn Nüceym, and the commentator İzmîrî Mevlânâ Mehmed are discussed. The second part deals with İzmîrî's work “Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir” listing the sources mentioned in the work. Information about the sources identified to be cited in the commentary is given and the data is presented in a table for the convenience of the reader.

Keywords: İbn Nüceym, İzmîrî, el-Eşbâh, en-Nezâir, Şerh.

GİRİŞ

İslâm dini, şer‘î ilimleri tahsil edip öğrenen ve öğreten âlimlere büyük bir değer vermektedir. Nitekim “*De ki! Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”¹ ve “*Kulları içinden (hakkiyla) ancak âlimler Allah’tan korkarlar.*”² ayetleri buna işaret etmektedir. Bu bağlamda tarih boyunca âlimler, toplumların rehberi ve faydalı bilgiyi aktaranı olmuştur.

İslâm tarihinde farklı alanlarda ilmî faaliyetler yürüten, öğrenci yetiştiren ve eser telif eden mümtaz âlimler olduğu gibi aynı şekilde fıkıh/İslâm hukuku alanında da birçok âlim yetişmiş, insanlara bilgi ve hizmet anlamında faydalı olmuştur. Bunun yanında her dönemde insanlar, fikhî problemlerle karşılaşmakta ve dinî vecibeler gereği de bu meselelerin çözümüne ihtiyaç duymaktadır. Çalışmamızda konu edinilen müellif İbn Nüceym ve şârih İzmîrî de bu çözümü sağlayan fâkihlerdendir. Onlar İslâm hukuku alanında yaptıkları önemli çalışmalar ve yetiştirdikleri talebelerle yaşadıkları dönemde fıkıh alanında önde gelen isimlerdendirler.

Bir fıkıh âliminin eserlerini ve görüşlerini incelerken öncelikle onu tanımak, anlamak, yaşadığı coğrafya ve içinde bulunduğu dönemin şartlarını bilmek gerekmektedir. Bu hususa riayet ederek öncelikle her iki âlimin de hayatını, hoca ve talebelerini, kişiliğini, ilmî görüşlerini ve eserlerini irdeleyerek elde ettiğimiz bilgileri aktarmaya çalıştık.

Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi, Yöntem Ve Kapsamı

a. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın konusu; fikhî meselelerin çözümü konusunda gerekli vizyon ve misyona sahip olan İzmîrî’nin hayat yolculuğunu, onun etkilendiği ve etkilediği isimleri,

¹ Hayreddin Karaman, *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), ez-Zümer 39/9.

² el-Fâtır 35/28.

kişiliği, ilmî görüşleri ve miras bıraktığı eserlerini *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* özelinde incelemektir.

Bu çalışmanın amacı; mevzubahis iki önemli fakihin hayat yolculuklarını, bu yolculukta yaptıkları ilmî çalışmaları ve fıkıh usûlüne katkılarını ortaya koymaya çalışmaktır. Ayrıca İzmîrî'nin *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserini gündeme alarak eserde başvuru kaynakları tespit etmek ve kaynaklar hakkında bilgi vermektir.

Bu çalışmanın temel önemi, kendi dönemlerindeki fıkıh âlimlerinin önde gelenleri konumunda olan İbn Nüceym ve İzmîrî'nin fikir dünyalarını kavrama, ilmî kişilikleri ve görüşlerini anlama, eserlerinde yansıttıkları kadarıyla öncelikle kendilerini, sonra diğer insanları doğru olana ulaştıracak ilim yolculuklarını aktarmaya çalışmaktır. Ayrıca ikinci bölümde ele aldığımız şerh, muhtevası bakımından oldukça önemlidir. Onun beslendiği bilgi kaynaklarını tespit etmek ve ilim ehlinin kolay bir şekilde istifadesine sunmak bu çalışmayı önemli kılan etmenlerdendir.

b. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı

Bu çalışmada kullanılan yöntem nitel araştırma yöntemi olup ilk bölümde; söz konusu âlimlerin hayatları, ilmî kişilikleri ve eserleri ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, önce İbn Nüceym'in daha sonra ise İzmîrî'nin hayatlarını ihtiva eden kaynaklar irdelenmiş, toplanan veriler ana gayeden uzaklaşmamak adına özetlenerek çalışmamıza aktarılmıştır. İkinci bölümde ise; İzmîrî'nin *Şerhu'l-eşbâh*'ı baştan sona dikkatlice okunarak atıf yapılan eserler tespit edilmiştir. Daha sonra çalışmamızda bu eserler başlıklar halinde listelenmiş, haklarında genel bilgilerin yanı sıra kaç defa atıf yapıldığına dair sayısal verilerle birlikte istifadeye sunulmuştur. Çalışma, sonuç bölümüyle sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF İBN NÜCEYM ve ŞÂRİH İZMÎRÎ MEVLÂNÂ MEHMED'İN HAYATI ve ESERLERİ

I. İBN NÜCEYM (ö. 970/1563)

İbn Nüceym, Hanefî mezhebine mensup önemli âlimlerden birisi olup birçok usûl ve fûru‘ kitaplarına şerh, farklı konularda risâle olmak üzere çeşitli türlerde eser kaleme almış bir müelliftir. Kavâid türünde de üzerine pek çok şerh, haşiye ve talika şeklinde çalışma yapılan *el-Eşbâh* isimli eser de İbn Nüceym tarafından kaleme alınmıştır. Tezimizin konusu olan İzmîrî'nin telifi de adı geçen eser üzerine bir şerh olması sebebiyle önce İbn Nüceym ve kitaplarına değinilecek, özellikle *el-Eşbâh* ve üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

A. Hayatı

a. İsmi, Doğumu ve Nesebi

Tam ismi, Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Hanefî el-Mısırî³ olmakla birlikte, bazı kaynaklarda Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî şeklinde de geçmektedir.⁴ *er-Resâilü 'z-Zeyniyye* isimli eserinde ise kendisini kısaca Zeyn olarak kaydetmiştir ve İbn Âbîdîn'e (ö. 1252/1836) göre bu onun

³ Takıyyuddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hılv (Kahire: Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1970), 3/275; Zeyn b. İbrâhim el-Hanefî el-Mısırî İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-Fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye Hanefî Fıkının Esasları*, haz. Osman Bayder (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2022), 19.

⁴ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 254; Ahmet Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (30 Haziran 1979), 361; Ahmet Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/236.

lakabı değil alemidir.⁵ 926/1520 yılında Kahire’de dünyaya gelip hayatını burada sürdüren⁶ İbn Nüceym’in künyesini, Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann (ö.1375/1956) Zeyneddîn ve Zeynelâbidîn olarak iki şekilde zikretmiştir.⁷ Dedelerinden birisinin isminin Nüceym olmasından dolayı nisbesi İbn Nüceym’dir ve bu şekilde meşhur olmuştur.⁸

b. Yaşadığı Yer ve Siyasi Ortam

İbn Nüceym doğum yeri olan Kahire’de yaşamıştır. Doğum yılı dikkate alındığında İbn Nüceym’in dünyaya gelmesi, Mısır’ın Osmanlı devletine dâhil olmasının (923/1517) birkaç yıl sonrasına denk gelmektedir. Osmanlı himayesinden önce bölgenin siyasi yapısına bakıldığında, Eyyûbiler dönemi ve Memlûkler’in ilk dönemlerinde yargı işlerinin başı yani başkadı unvanına sahip kişi Şâfî mezhebine mensuptur. Daha sonraları Sultan Baybars’ın (ö. 676/1277) yargı işlerini yürütmek üzere 4 mezhebin her birinden bir âlimi başkadı olarak ataması, Hanefî mezhebine mensup âlimleri sosyal ve siyasi açıdan belirgin hale getirmiştir.⁹ 923/1517 yılında Osmanlı Devleti ile Memlûkler arasında kaynaklarda Ridaniye Savaşı olarak geçen savaş yaşanmış, Osmanlı Devleti galip gelerek Mısır’ı topraklarına katmıştır.¹⁰ Osmanlı’nın Mısır’ı beylerbeyliği haline getirip, 4 asır boyunca bölgeye hâkim olması ise Hanefî mezhebini bu coğrafyada tamamen ön plana

⁵ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *İbn Abidin Reddül Muhtar Tercümesi*, çev. Ahmed Davudoğlu vd. (Şamil Yayınları, 2017), 1/22; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 19.

⁶ Temîmî, *et-Tabakâtu’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, 1970, 3/275; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 254; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 19; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁷ Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 364.

⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 254; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁹ Abdurrahman Atçıl, “Memlûkler’den Osmanlılar’a Geçişte Mısır’da Adlî Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 95; Sefa Atik, “Hanefî Fakih İbn Nüceym’in Risâleleri Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 210.

¹⁰ Ahmed Fuâd el-Metûlî, *el-Fethu’l-Osmânî li’ş-Şâm ve Mısır* (Kahire: ez-Zehrâ li’l-lâmi’l-arabî, 1414), 190-195; Fatiha Bozbaş, *Nil havzasında fıkıh tarihi: Mısır örneği* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 384.

çıkarmıştır.¹¹ Bu çevrede hayatını sürdüren İbn Nüceym de Hanefî mezhebine mensup hocalardan aldığı eğitimlerin ve yaşadığı coğrafyanın etkisiyle Hanefî âlimler arasına adını yazdırmıştır.

İbn Nüceym'in eğitim hayatını sürdürdüğü dönemde, Moğol istilaları nedeniyle doğu bölgesi siyasi yönden istikrardan yoksundur ve bu durum ilmî alanı da olumsuz yönde etkilemiştir. İstilalar sonucu ilim merkezleri ve yüzlerce yazılı eser tahribata uğramış, bunun doğal sonucu olarak ilim merkezleri de yer değiştirmiştir. O dönemin meşhur ilim merkezleri olan Bağdat, Buhara, Nişabur, Rey, Kurtuba, İşbiliye gibi merkezler, yerlerini Kahire, İskenderiye, Dımaşk, Rama, Humus, Halep gibi şehirlere bırakmıştır. Bunlar arasında saydığımız ve İbn Nüceym'in yaşadığı yer olan Kahire dönemin en önemli ilim merkezlerinden biridir.¹²

c. İlmî Kişiliği

Osmanlı İmparatorluğu Mısır'a egemen olduktan sonra orada yürürlükte olan kâdî'l-kudâtlik (baş kadılık) kaldırılarak onun yerine kazaskerlik getirilmiştir.¹³ İbn Nüceym yaşadığı dönemde kendisine danışılan konularda kadılar ve kazaskerlerin yararlanması için risaleler yazarak adeta onlara fiilen danışmanlık yapmıştır fakat devlet kademelerinde resmî görev almadığı için kadılık vazifesi üstlenmemiştir.¹⁴

¹¹ Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî Ali Ali Subh, *el-Hayâtü'l-edebyyye fî Mısır: el-'Asru'l-Memlûkî ve'l-Osmânî* (Kahire: Mektebetü'l-külliyâtî'l-Ezheriyye, ts.), 198; Bozbaş, *Nil havzasında fıkıh tarihi*, 384; Atik, "Hanefî Fakih İbn Nüceym'in Risâleleri Üzerine", 210.

¹² Corci Zeydan, *Tarihu adabi'l-lugati'l-Arabiyye*, nşr. Şevkî Dayf (Dâru'l-Hilâl, ts.), 3/122; Özel, "İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)", 362.

¹³ Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye)*, thk. Merkezü Dirâseti'l-Fıkhiyye ve'l-İktisâdiyye (Kahire: Dâru's-Selâm, 1999), 22; Atik, "Hanefî Fakih İbn Nüceym'in Risâleleri Üzerine", 211.

¹⁴ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye)*, 20,123; Atik, "Hanefî Fakih İbn Nüceym'in Risâleleri Üzerine", 211.

İbn Nüceym, Memlükler'den Osmanlı'ya uzanan sistem değişimi süreçlerini müşahade etmiş, ekonomik, siyasi, idari, yeni yapılar hakkında da bilgi ve fikir sahibi bir şahsiyettir. Yazmış olduğu “*Risâle fi vakfî 'l-gavri fi 'l-meşîha*” isimli risâlesinde Kanuni Sultan Süleyman'a (ö. 974/1566) övgü dolu sözler eşliğinde selam ve dua göndermesi, ayrıca *el-Eşbâh*'ta yeri geldikçe o dönem Anadolu'daki bazı uygulamalara dikkat çekmesi onun Anadolu coğrafyası hakkında da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.¹⁵

İbn Nüceym, henüz ders aldığı hocaları hayattayken kendisi de fetva verip ders okutabilecek kabiliyete erişmiş yetkin bir âlimdir.¹⁶ Hatta ilmî birikim ve zekâ yönünden üstünlüğü, tıpkı Sadruşşerîa (ö. 747/1346) gibi onun da II. Ebu Hanife olarak anılmasını sağlamıştır.¹⁷

d. Hocaları

İbn Nüceym'in, ilmî alanda ön plana çıkmasında pay sahibi olan hocaları şunlardır:

1. Şerefeddin el-Bulkinî (ö. ?)

İbn Nüceym hakkında araştırma yaptığımız bazı kaynaklarda,¹⁸ onun hocası olarak anılan bu kişinin 922/1516 tarihinde Kahire'de kadılık yaptığı¹⁹ dışında başka bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁵ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi 'l-Hanefiyye)*, 279; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fıkhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 19.

¹⁶ Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ala'd-durri 'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/14.

¹⁷ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik* (Mısır, 1311), 1/1; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 366.

¹⁸ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Zekeriyâ Umeyrat (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/1; Özel, *Hanefî Fıkhnın Alimleri*, 254; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddîn”, 20/236.

¹⁹ Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedaiu 'z-zuhûr fî yekâii 'd-duhûr* (Kahire: Heyet-i Mısıriyye, 1984), 5/42; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 367.

2. İbnü's-Şelebî (ö. 947/1540)

Asıl adı Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yunus b. eş-Şelebî el-Mısırî²⁰ olup İbnü's-Şelebî olarak bilinir. İbn Âbidîn, (ö. 1252/1836) *Reddu'l-muhtâr*'da İbn Nüceym'in hayatına dair bilgileri aktarırken İbnü's-Şelebî'yi de onun hocası olarak zikreder.²¹ Seriyüddîn İbnü's-Şihne (ö. 921/1515) ve Burhanuddin et-Tarablusî'den (ö. 922/1516) fıkıh dersi, ayrıca Halid b. Abdillâh el-Ezherî (ö. 905/1499) den de nahiv dersi aldı. 60 yaşlarında vefat etti.²² *Fetavâ İbnü's-Şelebî* eserinin yanı sıra, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik* isimli eserine Zeylaî'nin (ö. 743/1342) *Tebyinu'l-hakâik* adıyla yazdığı şerhe, *Hâşiyetü'z-Zeylaî* isimli bir haşiye yazmıştır.²³

3. İbn Abdil'âl (ö. 968/1561)

Asıl adı, Emînüddin Muhammed b. Zeynüddin Abdil'âl ed-Dımaşkî el-Mısırî olup İbn Abdil'âl diye bilinir.²⁴ Hanefî fıkıh âlimlerinden birisi olan İbn Abdil'âl, tasavvufa yönelerek kendisine verilen resmi görevleri kabul etmemiştir.²⁵ Bu tutumu dikkate alındığında, resmi görev almama konusunda İbn Nüceym'in de hocasından etkilendiği söylenebilir.

İbn Nüceym, *er-Resâilü'z-Zeyniyye* adlı risâlesinde dönemin Mısır müftüsü olan bu hocasına “Mevlâmız Şeyhülislâm Emînuddin b. Abdil'âl...” diyerek atıf

²⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 240; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 367; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

²¹ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ala'd-durri'l-muhtâr*, 1/14.

²² Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 240; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 367.

²³ Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh el-İstanbulî Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 2/1218; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 240; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 367.

²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1221; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 251.

²⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 251.

yapmaktadır.²⁶ Bu zatın *Fetâvâ İbn Abdilâl* olarak da bilinen, *el-Ikdü 'n-nefis fî-mâ yehtâcu ileyhi li 'l-fetvâ ve 't-tedris* isimli bir fetva kitabı da vardır.²⁷

İbn Nüceym yukarıda zikredilenler dışında Nüreddin ed-Deylemî (ö. ?) ve Şeyh Sefîr el-Mağribî (ö. ?) gibi âlimlerden de aklî ilimlere dair dersler almıştır.²⁸ Ayrıca İbnü'l-Halebî (ö.956/1549) ve Ebü'l-Feyz es-Sülemî (ö. ?) de ders aldığı hocaları arasında zikredilir.²⁹ Her ne kadar hocaları arasında Kasım b. Kutluboğa ve Burhan el-Kerekî'nin de yer aldığı ifade edilse de İbn Kutluboğa'nın vefat tarihi 879/1474 yılıdır. Burhan el-Kerekî'nin ise 922/1516 yılında vefat ettiği bilgisinden hareketle bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Çünkü doğum yılı 926/1520 olan İbn Nüceym'in bu iki âlimden ders alması mümkün değildir.

e. Talebeleri

İbn Nüceym, ilmî kişiliği ve örnek hayatı ile içinde yaşadığı toplumda saygı ve hürmet görmüş, birçok talebenin fikrî ve ilmî açıdan gelişmesine katkı sağlamış bir ilim adamıdır. Yetiştirdiği bazı talebelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Cemâleddin Muhammed et-Timurtaşî (ö. 1006/1598)

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Ömerî et-Timurtaşî el-Gazzî olup, Timurtaşî olarak meşhur olmuştur.³¹ Hanefî

²⁶ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi 'l-Hanefiyye)*, 288; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fikhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 22.

²⁷ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 251; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fikhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 22.

²⁸ İbn Nüceym, *el-Bahru 'r-râik şerhu Kenzi 'd-dekâik*, 1/5; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fikhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 22; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 369.

²⁹ İbn Nüceym, *el-Bahru 'r-râik şerhu Kenzi 'd-dekâik*, 1/5; İbn Âbidîn, *Reddu 'l-muhtâr ala 'd-durri 'l-muhtâr*, 1/14; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fikhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 22; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 369.

³⁰ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fikhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 22; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

³¹ İbn Âbidîn, *Reddu 'l-muhtâr ala 'd-durri 'l-muhtâr*, 1/20; Hayreddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'Melâyîn, 2002), 7/117; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 282.

fıkıh âlimlerinden birisidir. Aslen Hârizm'in Timurtaş köyünden olup Gazze'de dünyaya gelmiştir. Kahire ve Gazze'de eğitim alan Timurtaşî'nin yolu Kahire'de İbn Nüceym ile kesişmiş ve ondan ders almıştır. 1004/1595 yılında Gazze'de vefat ettiği yönünde bilgiler olsa da, *Tuhfetü'l-akran* adlı eserini h. 1005 yılında yazması ve bu eserinin şerhini h. 1006 yılında tamamlaması bilgilerinden hareketle vefat yılı h. 1006 olmalıdır.³² Timurtaşî'nin fıkıh ilmine dair eserleri şu şekilde sayılır; *Tenvîru'l-ebâr ve câmi'u'l-bihâr*, *Minehu'l-Ğaffâr*, *Muînü'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî*, *el-Fetâvâ*, *Îânetu'l-hakîr şerhu zâdi'l-fakîr*, *Tertîbu Fetâvâ İbn Nüceym*.³³

2. Sirâceddin Ömer b. Nüceym (ö. 1005/1596)

Tam adı Sirâcüddîn Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Nüceym el-Mısırî olup İbn Nüceym'in kardeşidir.³⁴ Hayatı hakkında pek fazla bilgiye rastlayamadığımız bu âlimin vefat tarihi 1005/1596 yılıdır.³⁵ Tıpkı ağabeyi gibi o da *el-Kenz* üzerine bir şerh yazmıştır. *en-Nehrü'l-fâik* adında yazdığı bu şerhte ağabeyi için "...Şeyhimiz kardeşim Zeyneddin, müteahhir âlimlerin sonuncusu, Allah onu rıdvânı ile korusun ve cennetleriyle ödüllendirsın" demiştir.³⁶

3. Ali b. Abdullah et-Tûrî (ö. 1004/1595)

Mısır'da doğup yaşayan Tûrî, yaşadığı döneminin önde gelen Hanefî âlimi olarak toplumda kabul görmüş bir isimdir. Muhibbî (ö. 1111/1699)'nin, "fıkıh alanında

³² Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 282; Ahmet Özel, "Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/188.

³³ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 282-283; Özel, "Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah", 41/168.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1151,1516-1517; Hayreddin b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'Melâyîn, 2002), 5/196.

³⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 281; Ahmet Nedim Serinsu, "İbn Nüceym, Sirâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/235.

³⁶ Sirâceddin Ömer b. İbrâhim İbn Nüceym, *en-Nehrü'l-fâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 2002), 1/17; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-Fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye Hanefî Fıkının Esasları*, 23.

birçok eser ve risâle kazandırdı” diyerek bahsettiği Tûrî, hocasının *el-Eşbâh*’ına *Zehîratü’n-nâzır* isimli bir şerh yazmıştır. Vefat tarihi 1004/1595 yılıdır.³⁷

4. Muhammed b. Ömer el-Alemî (ö. 1018/1610)

Hakkında Hanefî mezhebine göre eğitim ve fetva verme işleri ile meşgul olması dışında pek fazla malumat yoktur. Kaynaklarda Hicrî 1018 yılının, Zilkade ayında vefat ettiği kaydedilmektedir.³⁸

5. Muhammed b. Yûsuf b. Abdülkâdir ed-Dimyâtî el-Mısırî (ö. 1014/1605)

Yaşadığı dönem içerisinde Hanefî fakihlerin önde gelenlerinden birisi olup Kahire’de Müftülük görevi yapmıştır. İbn Nüceym’in yanı sıra onun kardeşi olan Sirâceddin İbn Nüceym’den de ders alan Dimyatî, 1014 yılı Rebûlâhir ayında Mısır’da vefat etmiştir.³⁹

f. Vefatı

İbn Nüceym, fıkıh alanında erken yaşta gösterdiği başarılar neticesinde hocalarının takdirini toplamış ve toplumda sözü geçen bir şahsiyet olmuştur. Yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebeler vesilesiyle fıkıh ilmine katkıları son derece önemlidir. Dikkat edilirse İbn Nüceym’in çalışmalarının tamamı fıkıhla ilgilidir. *el-Eşbâh* isimli eserinde kendisi ile alakalı söylemiş olduğu şu sözleri onun hayatının genel özeti mahiyetindedir; “Fıkıh benim ilk fennimdir, gözlerim onun için geceleri uykusuz kaldı. Gözlerimi, ellerimi, aklımı, bedenimi tüm gayretimi onun için sarf ettim.”⁴⁰

³⁷ Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 3/200; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hediyetü’l-ârifîn esmâu’l-müellifîn ve âsâru’l-musannifîn* (İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1951), 1/750; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 23.

³⁸ Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/44; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 23.

³⁹ Muhibbî, *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî aşer*, ts., 4/270; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 23.

⁴⁰ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*, 20.

Böylesine gayret ve başarı dolu bir hayatın sonunda İbn Nüceym, Hicrî 970 yılının Recep ayının 8. gününde (3 Mart 1563) Kahire’de vefat etti.⁴¹ Temîmî (ö. 1010/1601) İbn Nüceym’in vefatına dair, diğer kaynaklardan farklı olarak 7 Receb 970 tarihini verir.⁴²

B. Eserleri

1. *el-Bahru’r-râik*

Nesefî’ye ait *Kenzü’d-dekâik* isimli eser üzerine yazılan şerhlerin en önemlilerinden biridir. İbn Nüceym “İcâre-i fâside” bölümüne kadar getirmiş,⁴³ fakat ömrü yetmediği için şerhi Muhammed b. Hüseyin et-Tûrî (ö.1138/1726’dan sonra) tamamlamıştır.⁴⁴ İbn Nüceym eserin mukaddimesinde *el-Kenz* üzerine yazılmış en iyi şerhin Zeylaî’ye ait olduğunu, ancak Zeylaî’nin tartışmaları çok uzun tuttuğunu ve bu durumun şerhin anlaşılmasını zorlaştırdığını belirtir. İbn Nüceym bu tespiti, *el-Bahru’r-râik*’i yazma sebebi olarak göstermektedir.⁴⁵

2. *el-Eşbâh ve’n-nezâir*

Hanefî mezhebi açısından değerlendirildiğinde *el-Eşbâh* İbn Nüceym’in en önemli eseridir. Çünkü Hanefî mezhebine dair bu türde yazılan tek eser olma özelliğine sahiptir.⁴⁶ İbn Nüceym’in kendisi de *el-Eşbâh*’ın son kısmında, “Bu eser kendi türünde tek olup ashâbımızın yazdığı kitaplar içerisinde böylesine muttali olmadım”⁴⁷ ifadeleriyle bunu dile getirmiştir. Yedi bölümden oluşan bu eserin, ilk bölümünü küllî kaideler, diğer altı

⁴¹ İbn Nüceym, *Resâ’ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ’ilü’z-Zeyniyye fî mezhebi’l-Hanefiyye)*, 56; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 254; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkıhının Esasları*, 20; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁴² Temîmî, *et-Tabakâtu’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*, 1970, 3/275.

⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1515.

⁴⁴ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 255; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁴⁵ İbn Nüceym, *el-Bahru’r-râik şerhu Kenzi’d-dekâik*, 1/9.

⁴⁶ İbn Nüceym, *Resâ’ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ’ilü’z-Zeyniyye fî mezhebi’l-Hanefiyye)*, 55.

⁴⁷ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve’n-nezâiru’l-Fıkhiyye alâ mezhebi’l-Hanefiyye Hanefî Fıkıhının Esasları*, 1216.

bölümünü ise fikhî meseleler oluşturur.⁴⁸ İbn Nüceym'in son eseri olup telifi 6 ay sürmüştür ve 968/1560 yılında yazılmıştır.⁴⁹

el-Eşbâh üzerine yapılan bazı çalışmalar:

1-) *Şerhu 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*

Zeyrekzâde Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî (ö.1003/1595) tarafından kaleme alınmıştır. Eserde *el-Eşbâh*'ın önemine vurgu yapan Zeyrekzâde, birbirine benzeyen meselelerden sıyrılmak için *el-Eşbâh ve 'n-nezâir*'i işaret etmektedir.⁵⁰

2-) *Zehîratü 'n-nâzir fi 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*

İbn Nüceym'in talebelerinden olan Ali et-Tûrî tarafından kaleme alınmıştır.⁵¹ Eserin mukaddime kısmında kendi ismini Ali et-Tûrî olarak zikreden müellif, eserine *Zehîratü 'n-nâzir fi 'l-eşbâh ve 'n-nezâir* ismini verdiğini belirtmektedir.⁵²

3-) *Hâşiyetü 'ale 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*

İbn Gânim el-Makdisî, Nureddîn Ali b. Muhammed (ö. 1004/1596) tarafından kaleme alınan bu eserin ismi bazı kaynaklarda “ta‘lik” olarak geçse de,⁵³ eserin yazma nüshasının mukaddimesinde Makdisî'nin *el-Eşbâh ve 'n-nezâir* üzerine kendi el yazısıyla yazmış olduğu haşiyesi olduğu görülmektedir.⁵⁴ Bu haşiye h. 1290 yılında İstanbul'da

⁴⁸ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 255; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fıkhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkıhının Esasları*, 26.

⁴⁹ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstânbûlî Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn an esâmi 'l-kütübi ve 'l-funûn*, nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 1/99; Özel, “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”, 370.

⁵⁰ Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî Zeyrekzâde, *Şerhu 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir* (İstanbul: Süleymaniye ktp, ts.), 337; Necmettin Azak, “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym'in el-Eşbâh ve 'n-Nezâir'i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”, (31 Aralık 2020), 554.

⁵¹ Bağdâdî, *Hedîyyetü 'l-ârifin*, 1951, 1/750; Azak, “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi”, 555.

⁵² Ali b. Abdullah el-Hanefî Tûrî, *Zehîratü 'n-nâzir fi 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir* (İstanbul: Süleymaniye ktp, ts.), 466; Azak, “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi”, 555.

⁵³ Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser fi a 'yâni 'l-karni 'l-hâdî aşer*, ts., 3/180; Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, 1941, 1/99.

⁵⁴ Nureddîn Ali b. Muhammed İbn Gânim Makdisî, *Hâşiye 'ale 'l-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir* (İstanbul: Süleymaniye ktp, 1290); Azak, “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi”, 556.

basılan, Hamevî'nin *el-Eşbâh* üzerine yazdığı *Ğamzu uyûni 'l-basâir* adlı şerhinin sonunda yer almaktadır.⁵⁵

4-) *Tenvîru 'l-basâir 'ale 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*

İbn Habîb el-Gazzî, Şerefuddîn b. Abdülkâdir (ö.1005/1597) tarafından kaleme alınan bu eser, *el-Eşbâh*'ın ilk 6 bölümünü kapsar. Eserin telif tarihi ise kaynaklarda hicrî 1005 yılının Şevval ayı olarak geçmektedir.⁵⁶

5-) *'Umdetü zevî 'l-basâir li-halli mühimmâti 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*

Bu eser, Pîrîzâde İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed (ö.1099/1687) tarafından *el-Eşbah*'a şerh olarak kaleme alınmıştır.⁵⁷ Giriş bölümünde *el-Eşbâh*'ın önemine değinen Pîrîzâde, eseri kaleme alma sebebini ise *el-Eşbâh*'ta geçen mücmel, mutlak ve genel ifadeleri açıklamak şeklinde ifade etmiştir.⁵⁸

el-Eşbâh üzerine yukarıda zikredilenlerin dışında birçok çalışma yapılmıştır.⁵⁹

3. *el-Fetâva 'z-Zeyniyye*

İbn Nüceym'in oğlu Ahmed, bu eserle ilgili olarak, babasının verdiği 1000 den fazla fetvayı fıkıh konularına göre derlediğini söylese de⁶⁰ bu eser İbn Nüceym'in öğrencisi olan Şemseddin et-Timurtaşî tarafından tertib edilmiştir.⁶¹

⁵⁵ Cengiz Kallek, "İbn Gânim, Nûreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/503-504; Azak, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi", 556.

⁵⁶ Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü 'l-eser fî a 'yâni 'l-karni 'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 2/223-224; Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, 1941, 1/99; Hayreddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A 'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'İlmelâyîn, 2002), 3/161; Azak, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi", 557.

⁵⁷ Hasan Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde: İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2019), 58; Azak, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi", 562; Tahsin Özcan, "Pîrîzâde İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/287.

⁵⁸ İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed Pîrîzâde, *Umdetü zevî 'l-basâir li-halli mühimmâti 'l-Eşbâh ve 'n-nezâir*, thk. Saffet Köse - İlyas Kaplan (İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016), 1/43-57; Özer, *Mekke'de bir Osmanlı kadısı Pîrîzâde*, 59; Özcan, "Pîrîzâde İbrâhim", 34/287.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, 1941, 1/99; Azak, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi", 557-584; Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve 'n-Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/459.

⁶⁰ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi 'l-Hanefiyye)*, 56.

⁶¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 255; Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", 20/236.

4. *Fethu'l-Gaffâr*

Bu eser, İbn Nüceym'in Hâfızuddin en-Nesefî'nin *Menâru'l-envâr* adlı eseri üzerine kaleme aldığı şerhtir.⁶² 5 aylık süre içerisinde, Hicrî 965 yılı 4 Şevval Çarşamba günü yazımını tamamladığı⁶³ bu eserle ilgili, *el-Eşbâh*'ta şu ifadeleri kullanır: “*Menâr'ı da şerh ettim ve bu eser de Allah'ın gücü ve kuvveti sayesinde kendi türünde üstündür.*”⁶⁴

5. *er-Resâilü 'z-Zeyniyye*

İbn Nüceym, kendisine sorulan fikhî sorularla alakalı çeşitli zamanlarda birçok risale yazmıştır.⁶⁵ Bu eser de İbn Nüceym'in yazmış olduğu 41 adet risalenin, oğlu Ahmed tarafından toplanarak kitap haline getirilmiş şeklidir.⁶⁶

6. *Lubbü'l-usûl*

Bu eser, İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) “*et-Tahrîr*” adlı eserine İbn Nüceym'in yaptığı muhtasardır.⁶⁷ *et-Tahrîr* de Hanefî ve Şâfiî usûlünün cem edildiğini ifade eden İbn Nüceym kendisinin genel olarak Hanefî mezhebi ile alakalı konuları ele aldığını belirtir. Bu eseri, Hicrî 951 yılının Cemâziyelâhir ayının sonlarına doğru bitirmiştir.⁶⁸

7. *Hâşiyetü Câmi'i'l-fusûleyn*

Bu eser, Şeyh Bedreddîn olarak da bilinen Bedreddîn Simâvî'nin (ö. 823/1420) kaza ve muhakeme başta olmak üzere muâmelâta dair konuları içeren, ayrıca *el-Fusûlü'l-*

⁶² Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 256; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁶³ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 501.

⁶⁴ İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-Fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye Hanefî Fıkıhının Esasları*, 25.

⁶⁵ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye)*, 55.

⁶⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 256; Özel, “İbn Nüceym, Zeynüddin”, 20/236.

⁶⁷ İbn Nüceym, *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye)*, 55; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/358; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 256.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/358; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-Fikhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye Hanefî Fıkıhının Esasları*, 25.

Üsrûşenîyye ve *el-Fusûlû 'l-imâdiyye* adlı eserlerin derlemesi olan *Câmi 'u 'l-fusûleyn* isimli eserine İbn Nüceym'in yazdığı haşiyedir.⁶⁹ İbn Nüceym'in oğlu Ahmed bu eseri yeniden istinsah etmiştir.⁷⁰

II. İZMİRÎ MEVLÂNÂ MEHMED (ö. 1165/1751)

İzmîrî olarak bilinen Mevlânâ Mehmed, Hanefî mezhebine mensup Osmanlı âlimlerinden birisidir. Yaptığı müftülük vazifesi, yetiştirdiği öğrencileri ve yazdığı eserleriyle fıkıh ilmine katkısı oldukça fazladır.

A. Hayatı

a. İsmi, Künyesi, Lakabı ve Nisbesi

Tam adı Muhammed b. Veli b. Resûl Kırşehrî'dir.⁷¹ Müftülük görevi yaptığı İzmir'e nisbetle kaynaklarda İzmîrî olarak zikredilmektedir.⁷² Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu *Mir'âtü 'l-usûl* isimli eserine yaptığı haşiyeye neticesinde "Mir'at Muhaşşisi" olarak şöhret kazanmıştır.⁷³

b. Doğum Tarihi ve Yeri

Kaynaklarda doğumu üzerine herhangi bir tarih bilgisine rastlayamadığımız İzmîrî, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, bugün Türkiye sınırları içerisinde ve İç Anadolu bölgesinde bulunan Kırşehir ilinde dünyaya gelmiştir.⁷⁴

⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunûn*, 1941, 1/566; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 170.

⁷⁰ İbn Nüceym, *Resâ 'ilü 'l-İktisâdiyye (er-Resâ 'ilü 'z-Zeyniyye fî mezhebi 'l-Hanefiyye)*, 55; İbn Nüceym, *El-Eşbâh ve 'n-nezâiru 'l-Fıkhiyye alâ mezhebi 'l-Hanefiyye Hanefî Fıkınının Esasları*, 27.

⁷¹ Bağdâdî, *Hedîyyetü 'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Mehmet Boynukalın, *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri: (III-XIII Hicri yüzyıl* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 430; Azak, "Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi", 565.

⁷² Mehmet Tahir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1/359; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Ferhat Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/529.

⁷³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/359.

⁷⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/359; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

c. Eğitim Hayatı

Eğitim hayatına doğduğu yer olan Kırşehir’de başlayarak, ilk eğitimini burada alan İzmîrî daha sonra İstanbul’a gitti ve Mirza Fâzıl (ö. ?) başta olmak üzere çeşitli hocalardan ders aldı.⁷⁵ O dönemin şartlarına baktığımız zaman, İstanbul’un başkent olması hasebiyle aynı zamanda ilmin merkezi konumunda olması ve eğitim öğretim imkânları bakımından İstanbul’un Kırşehir’den zengin olması, onu bu yolculuğa iten sebepler olarak görülebilir. Eğitim imkânları açısından her ne kadar Kırşehir’den üstün olsa da İstanbul’da siyasi bir takım sıkıntılar mevcuttu.

c. Yaşadığı Dönemin Siyasi ve İktisadi Şartları

Doğum tarihini tam olarak bilemediğimiz için ölüm tarihinden hareketle, İzmîrî’nin 17. Yüzyıl sonları ve 18. Yüzyılın ortalarına kadar yaşadığı çıkarımında bulunabiliriz. Bu tarih aralığında Osmanlı devleti gerileme dönemindedir ve aynı zamanda birçok Avrupa devletleriyle mücadele içerisinde. Dönemin Avrupa ülkeleri Makyavelizm anlayışı (Bir amaç ve çıkar doğrultusunda ahlaki sınırları aşarak her türlü yola başvurma)⁷⁶ ile birbirleriyle savaşırken, Osmanlı devleti de bu hadiselerden olumsuz etkilenmiş ve toprak kayıpları yaşamıştır.

Osmanlı tarihinde, Pasarofça Antlaşması’ndan Patrona Halil İsyanına kadar geçen süreye yani 1718-1730 yılları arası döneme Lale devri denilmektedir.⁷⁷ Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa’nın (ö. 1143/1730) sadrazamlık yıllarını kapsayan bu dönem, Batılı devletlerle kültürel ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirildiği zaman dilimini ifade

⁷⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/359; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529.

⁷⁶ Yekta Saraç (ed.), *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 2021), 3/30.

⁷⁷ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı tarihi: Osmanlı devleti’nin tahlilli, tenkidli siyasî târihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1994), 335; Abdülkadir Özcan, “Lâle Devri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/81-84.

etmektedir. Lale devri her ne kadar ismini lale ve lale motiflerinden almış, eğlence kültürünün ön planda olduğu bir dönem olarak anlatılsa da aynı zamanda ilmî alanda önemli adımların atıldığı bir dönemdir.⁷⁸

d. İlmî Faaliyetleri

1727'de Mehmet Sait Efendi (ö. 1175/1761) ve İbrahim Müteferrika (ö. 1160/1747) tarafından İstanbul'da ilk matbaanın kurulması, Yalova'da kâğıt fabrikası kurulması, yeni kütüphaneler açılarak doğulu ve batılı eserlerin tercüme edilmesi, Türkçe eserlerin Fransızcaya çevrilmesi ve saray kütüphanesinde dersler yapılması dönemin ilmî açıdan önemli gelişmeleri arasında sayılabilir.⁷⁹

Bu gelişmelerin yaşandığı sırada İstanbul'da eğitim alarak kendisini ilmî açıdan geliştiren Mevlânâ Mehmed, daha sonraları İzmir nisbesini kendisine kazandıracak olan İzmir'e taşınmıştır. O dönem İstanbul'a nazaran biraz daha sakin bir şehir olan İzmir'e kendisine yöneltilen bir davet neticesinde gittiği ve orada öğretim faaliyetleriyle meşgul olduğu kaynaklarda zikredilir.⁸⁰ İzmir'de geçirdiği süre zarfında birçok talebenin yetişmesine katkı sağlayan İzmirî, ilmî donanımı ve faziletli kişiliği ile ön plana çıkmış, kısa sürede toplumun takdirini kazanmıştır. Toplumdaki saygın kişiliği devlet yöneticilerinin de dikkatini celp etmiş olmalı ki kendisine İzmir Müftülüğü vazifesi tevdi edilmiştir.⁸¹ Ömrünün kalan kısmını İzmir'de müftülük ve müderrislik yaparak geçiren İzmirî aynı zamanda onlarca eser kaleme almıştır.

⁷⁸ Aksun, *Osmanlı tarihi*, 333-335; M. Münir Aktepe, "Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/441-443.

⁷⁹ Mehmed Efendi Râşid, *Târîh-i Râşid* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282), 5/176-177; Salim Ayduz, "Lale Devri'nde yapılan ilmî faaliyetler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 143-146; Özcan, "Lâle Devri", 27/81-84.

⁸⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344.

⁸¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

e. Vefatı

İzmîrî Mevlânâ Mehmed, yaptığı ilmî çalışmalar, yürüttüğü müftülük ve müderrislik vazifelerinin ardından 1165/1751 tarihinde İzmir’de vefat etmiştir.⁸² Bursalı Mehmet Tahir (ö. 1344/1925), İzmîrî’nin defnedildiği yerin İkiçeşmelik Caddesi üzerinde bulunan Ulu Mezarlık olduğunu belirtir.⁸³ Günümüz İzmir’inde İkiçeşmelik Caddesi adını Eşref Paşa Caddesi’ne bırakmıştır. Yapılan ulaşım yolları ve sürekli genişleyen yerleşim bölgeleri neticesinde ise Ulu Mezarlık kaldırılmıştır.⁸⁴

B. Eserleri

1. *Hâşiye ‘alâ Mir’âtü’l-usûl*

Molla Hüsrev’in fıkıh usûlüne dair yazdığı *Mir’âtü’l-usûl* isimli eserine yapılan en meşhur haşiyedir. İzmîrî bu eserinde Arap grameri konularının yanı sıra, mantık ve kelam ilmine dair kavramlara da geniş açıklamalarla yer vermiştir.⁸⁵

2. *Tercüme-i Târih-i Taberî* (I-V, Kahire 1260, 1275)⁸⁶

3. *Şerhu’l-Eşbâh ve’n-nezâir*

İzmîrî tarafından, İbn Nüceym’e ait olan *el-Eşbâh ve’n-nezâir* isimli esere yazılmış şerhtir.⁸⁷ Bu eserde geçen kaynaklar, aynı zamanda çalışmamızın da araştırma konusu olduğu için esere dair detaylı bilgiye ikinci bölümde yer verilecektir.

⁸² Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344.

⁸³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360.

⁸⁴ Osman Koçanaoğulları, “İkiçeşmelik Caddesi ve Çeşmeleri”, *Osman Koçanaoğulları* (blog), 22 Ocak 2020.

⁸⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/359; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529.

⁸⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529.

⁸⁷ Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529.

4. *Şerhu Mülteka'l-ebhur (Kemâlû'd-dirâye fî cemî'i'r-rivâye min şürûhi'l-Mültekâ)* (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 180; Manisa İl Halk Ktp., nr. 607/1-3).⁸⁸

5. *Risâle fî'l-i'tikâf* (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 449, vr. 174b-184b).⁸⁹

6. *Şerhu Risâleti'l-Birgivi*

Birgivi'nin (ö. 981/1573) kadınların özel halleri ilgili yazdığı *Zuhrü'l-müte'ehhilîn ve'n-nisâ' fî ta'rîfi'l-athâr ve'd-dimâ'* isimli risâlesinin şerhidir. (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 193, 57 varak).⁹⁰

7. *Şerhu'l-Hilâfiyyât beyne'l-Eş'arî ve'l-Mâtürîdî (Mesâ'ilü'l-hilâfiyyât fîmâ beyne'l-Eş'ariyye ve'l-Mâtürîdiyye)*

İzmîrî bu eserinde Eş'arî ve Mâtürîdîler arasındaki düşünce farklarını 67 mesele üzerinden ele almış, önce muhtasar bir şekilde yazmış, daha sonra da şerh etmiştir. (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1650; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım, nr. 254).⁹¹

İzmîrî'nin bunlar dışında kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır:

Hâşiye alâ Şerhi İbni'l-Hâcib li-muhtasari'l-müntehâ, Hâşiye alâ İmtihâni'l-ezkiyâ fî'n-nahv, Şerhu Zuhri'l-müte'ehhilîn, Hâşiye alâ Şerhi's-şemâ'il, Hâşiye alâ Şerhi'l-câmî fî'n-nahv, Hâşiye alâ Şerhi'l-Fenârî fî'l-mantık, Hâşiye alâ Hidâyeti'l-hikme, Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl li'l-Beyzâvî, ed-Dürerü's-seniyye fî fezâ'ili'd-Devleti'l-

⁸⁸ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

⁸⁹ Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 345; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed, 23/529".

⁹⁰ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 345; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

⁹¹ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360; Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri*, 345; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

*Osmâniyye, Zübdetü ilmi'l-keâm, İsticlâbü'l-murâdât, Şerhu'l-'Akâ'idî'l-cedîde fî'l-keâm.*⁹²

⁹² Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/328; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/360-361; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 345; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİRİ MEVLÂNÂ MEHMED'İN ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR İSİMLİ ESERİ VE KAYNAKLARI

A. ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR

İzmîrî tarafından kaleme alınan bu eser, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserine yazılmış bir şerhtir. Eserin ismi birçok kaynakta *İbrâzü'd-damâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak geçer.⁹³ Bursalı Mehmed eserin tam adını zikretmeksizin, İzmîrî'nin *el-Eşbâh*'a yazdığı şerh olarak bu eserden bahsetmiştir.⁹⁴ Üzerinde çalıştığımız ve Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye kısmında bulunan 502 kayıt numaralı nüshasında, eserin ismi *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* olarak geçtiği için biz de çalışmamızda bu ismi kullanmayı tercih ettik.⁹⁵

İzmîrî, eserin mukaddimesinde Besmele, Hamdele ve Salvelenin ardından kendini tanıtarak söze başlar. Daha sonra *el-Eşbah*'ın, samimi âlimlerin kendilerine rehber edindikleri, faziletli şahsiyetlerin onunla iftihar ettikleri, hatta medreselerde müderrislerin dayanağı olan bir eser olduğunu ifade eder. Devamında onun incelikleri ihtiva eden, hakikatleri cem eden, ilginç ve faydalı kaideleri barındıran, sağlam kurallar tesis eden bir eser olduğundan dolayı her mekânda ders kitabı olarak okutulduğunu belirtir. Ayrıca tertibinin güzel olması ve gerçekçi terkibinden dolayı ehil ve ehil olmayan nice kişilerin

⁹³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: Terâcîmu musannifi'l-kütübi'l-'Arabîyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 3/672; İsmail Paşa Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1951), 2/328; Koca, "İzmîrî, Mevlânâ Mehmed", 23/529.

⁹⁴ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/237.

⁹⁵ Muhammed b. Veli b. Resûl el-Kırşehrî İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (İstanbul: Süleymaniye, Hamidiye, 502).

şerh etmek üzere teşebbüste bulunduklarını, ancak hiç kimsenin hakkıyla şerhede bilme payesine kavuşamadığını söyler.

Şârih, kitabın ilmî konularına “el-Fennül evvel (1. İlmi Mesele olarak) “Küllî Kaideler”den başlar ve cüz’i hükümlerin istinbat edildiği Külli hükümlerin izahıyla devam eder. Eser, yedi fenden oluşan *el-Eşbâh*’ın tamamının değil *el-Kavâid*, *el-Fevâid* ile *el-Cem’* ve *’l-Fark*’tan oluşan ilk üç fenninin şerhidir. Eserin sonunda *el-Fark*’tan sadece “gasbedilen mest üzerine meshin caiz olmadığı” ve “mesh edilmiş mestin cünüplük halindeki hükmü” konuları izah edilmiştir.⁹⁶

a. Şerhu’l-Eşbâh ve’n-Nezâir’in Nüshaları

Şerhu’l-Eşbâh’a ait tespit edebildiğimiz nüsha sayısı yedi adet olup,⁹⁷ bu nüshaların kütüphane bilgileri şu şekildedir:

- 1-) Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 502
- 2-) Süleymaniye Ktp. Hasan Hüsnü Paşa, nr. 367
- 3-) Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi, nr. 844
- 4-) Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi, nr. 1145; nr. 1146
- 5-) Manisa İl Halk Ktp. nr. 476/2
- 6-) Manisa Ktp. Akhisar Zeynelzâde, nr. 1779
- 7-) Konya Yusuf Ağa Ktp. nr. 5385

⁹⁶ İzmîrî, *Şerhu’l-Eşbâh ve’n-nezâir* (Hamidiye, 502).

⁹⁷ Azak, “Kavâ’id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi”, 565.

b. Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir'in Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kısımında Bulunan 502 Kayıt Numaralı Yazması

Nüshanın son varağında yer alan bilgilere göre, Tâci diye meşhur olan Baalbek Müftüsü Muhammed Hibetullah bin Muhammed bin Yahya tarafından, 1177 yılında istinsah edilmiştir. Tâci, onu eksikleri ve kusurları olan hatalarla dolu bir nüshadan yazdığını ifade ederek, düzeltilmesi ve güzelleşmesi için elinden gelen çabayı esirgemediğini belirtmiştir.⁹⁸

Nüsha üzerinde birçok yerde mühür izleri bulunmaktadır. Bu mühürde ise, eserin 502 numaralı Süleymaniye kayıtlarında bulunduğu ve Ahmed Han oğlu Sultan Abdülhamid Han Vakfına ait olduğunu belirten bilgiler yer almaktadır.

Kitap 418 varaktan oluşmaktadır. Her varığın iki yüzü bulunmakta ve her yüzde 31 satır, her satırda ise 14-19 kelime yer almaktadır. Son varığın sadece ilk yüzünde yazı vardır. Talik hattıyla yazılan kitapta, başlıklar haricinde siyah mürekkep kullanılmış, başlıklar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

B. ŞERHU'L-EŞBÂH VE'N-NEZÂİR'İN KAYNAKLARI

Yaptığımız taramalar sonucunda İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in şerhinde geçen 138 eser tespit edilmiştir. Bu eserlerden 36 tanesi *el-Eşbâh*'ın da kaynakları arasındandır. Bu kaynaklar, mezheplerine göre ayrı başlıklar altında tek tek incelenerek eserlere dair bilgiler ve atıf sayıları konularıyla birlikte aktarılacaktır.

⁹⁸ İzmîrî, *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Hamidiye, 502), 417b.

a. Hanefî Mezhebine Dair Eserler

İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in şerhinde atıfta bulunduğu kaynakların çoğunluğu Hanefî mezhebine dair kaleme alınan eserlerden oluşmaktadır. Bu eserlerin müelliflerinin vefat tarihlerine göre sıralaması şu şekildedir:

1- *Kitâbü'l-harâc*

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehid ve aynı zamanda ilk kâdîlkudât olan, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798)⁹⁹ tarafından kaleme alınmıştır. Ebû Yûsuf bu eserinde, malî konuların yanı sıra muâmelât, ceza hukuku, idare hukuku ve devletler hukuku gibi birçok alandan çeşitli meseleleri ele almıştır.¹⁰⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

2- *el-Asl*

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) kaleme aldığı ilk ve en geniş eseri olup *el-Mebsût* diye de bilinmektedir. Ayrıca bu eser Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından “zâhirü'r-rivâye” veya “usûl” olarak bilinen eserlerdendir. İmam Muhammed, hocası Ebû Hanîfe'ye ait görüşleri esas aldığı eserinde, Ebû Yûsuf ile beraber hocalarına muhalif oldukları konulardan farklı görüşleri de aktarmıştır. Kitapta geçen herhangi bir görüşte aralarında ihtilaf belirtilmiyorsa Ebû Hanîfe ve iki talebesinin ortak

⁹⁹ Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Daru'l-Ulum, 1988), 3/611-613; Takıyyuddîn b. Abdülkâdir ed-Dâri Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hılv (Kahire: Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1970), 1/160-169; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/46, 164; Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer'iyye* (Hikmetevi Yayınları, 2020), 185-188.

¹⁰⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 21; Cengiz Kallek, “Kitâbü'l-Harâc”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/101.

görüşte oldukları anlaşılır.¹⁰¹ İzmîrî şerhinde, tilavet secdesi başta olmak üzere boşanma, oruç gibi birçok konuda bu esere 50 defa atıfta bulunmuştur.

3- *el-Câmi‘u’s-sağîr*

İmam Muhammed’in kaleme aldığı bu eser, “zâhirü’r-rivâye” olarak adlandırılan Hanefî mezhebinin altı temel eserinden biridir. İmam Muhammed’in Ebû Yûsuf vasıtasıyla kendisine ulaşan, hocası Ebû Hanîfe’ye ait görüşleri derleyerek telif ettiği bu eser Hanefî fıkhnın ilk yazılı kaynaklarından.¹⁰² İzmîrî şerhinde bu esere muhtelif konularda toplamda 49 defa atıf yapmıştır.

4- *ez-Ziyâdât*

Ebû Hanîfe’nin yetiştirdiği önemli isimlerden ve Hanefî mezhebine ait görüşleri eserleriyle kayıt altına alan İmam Muhammed’in “zâhirü’r-rivâye” olarak bilinen eserlerinden biridir. Kâtib Çelebi, *ez-Ziyâdât*’ın içeriği ve yazılış sebebiyle ilgili dört farklı rivayet aktarmıştır. Bunlardan ilki; *ez-Ziyâdât*, Ebû Yûsuf’un *el-Emâlî* adlı eserine İmam Muhammed’in yaptığı ilavelerdir. İkincisi; İmam Muhammed *el-Câmi‘u’l-kebîr*’i tamamladıktan sonra onda bahsetmeyip sonradan çözdüğü bazı fer‘î meseleleri *ez-Ziyâdât*’da toplamıştır. Üçüncüsü; Ebû Yûsuf’un *el-Emâlî* adlı eserini İmam Muhammed’in oğlu yazmış ve kendisi de bu çalışmadaki konu başlıklarının altına Ebû Yûsuf’un görüşlerini tamamlayan eklemeler yapmıştır. Dördüncüsü ise; İmam Muhammed, *el-Câmi‘u’s-sağîr* ve *el-Câmi‘u’l-kebîr*’de bahsetmediği meselelere ilâve

¹⁰¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 1/107; İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtâr ala’d-durri’l-muhtâr*, 1/69-70; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 25; Halit Ünal, “el-Asl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/494.

¹⁰² Kâtib Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 1/561-564; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 25; Yunus Vehbi Yavuz, “el-Câmiu’s-Sağîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/112.

olarak *ez-Ziyâdât*'ı kaleme almış ve eser bu sebeple *ez-Ziyâdât* ismini almıştır.¹⁰³ İzmîrî şerhinde bu esere 25 defa atıfta bulunmuştur.

5- *el-Câmi'u'l-kebîr*

İmam Muhammed'in "zâhirü'r-rivâye" diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı eserinden biridir. Eserde ibadât konuları kısa tutularak, muâmelât konuları daha geniş ele alınmıştır. *el-Câmi'u's-sağîr*'de hocası Ebû Hanîfe'den Ebû Yûsuf vasıtasıyla gelen görüşleri derleyen İmam Muhammed, *el-Câmi'u'l-kebîr*'i bizzat kendisi telif etmiştir.¹⁰⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 9 defa atıf yapmıştır.

6- *es-Siyerü'l-kebîr*

İmam Muhammed'in İslâm devletleri hukukuna dair kaleme aldığı eseridir. İmam Muhammed'in en son telif ettiği eseri olup devletler hukuku alanında kapsamlı olarak yapılan ilk çalışmadır. Kitap, sınır hatlarında ikamet edip orada askerlik yapmanın faziletine ilişkin rivayet ve yorumlarla başlar. Ayrıca ordu mensuplarının uyması gereken kuralları, bayrak ve flama kullanımı, savaştan önce düşmana İslâm'a ve barışa davette bulunmayı, savaş sırasında geçerli olan hükümleri, diplomatik ilişki ve antlaşmaları, ganimet ve esirlerle ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Aslı günümüze ulaşmamış olsa da, Serahsî'nin (ö. 483/1090) farklı baskıları bulunan *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'i içinde yer almaktadır.¹⁰⁵ İzmîrî şerhinde bu esere devlet yönetimine dair konularda 6 defa atıf yapmıştır.

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/962-964; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 3/122-125; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 25; Aydın Taş, "Şeybânî, Muhammed b. Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/38-42; Murteza Bedir, "ez-Ziyâdât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/483-484.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/567-570; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 26; Yunus Vehbi Yavuz, "el-Câmi'u'l-Kebîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/109.

¹⁰⁵ Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dimaşk, 1992), 54; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/107; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1014;

7- Edebü'l-kâfî

Hanefî âlim Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (ö. 261/875) tarafından İslâm muhakeme usûlüne dair kaleme alınmıştır. Hanefî mezhebinde muhakeme usûlü alanında günümüze ulaşmış eserlerin en eskisi ve en meşhurdur. Muhtevası genel olarak muhakeme sırasında uyulması gereken kurallardan oluşan eser toplamda 120 bâbdan oluşur. Muhtevasının genişliği, çeşitli konular içermesi ve dilinin sadeliği sayesinde birçok Hanefî kaynakları *Edebü'l-kâfî*'den sık sık alıntılar yapmıştır. Bunlara *el-Hidâye*, *el-Mebsût*, *Ravzatü'l-kudât*, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Reddü'l-muhtâr*, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* gibi eserler örnek verilebilir.¹⁰⁶ İzmîrî şerhinde kendisinin atıf yaptığı fetva kitaplarının dayanağı olan bu esere 10 defa atıf yapmıştır.

8- Müşkilü'l-âsâr

Hanefî fakihi ve muhaddis Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî (ö. 321/933) tarafından kaleme alınmıştır. Kaynaklara göre Tahâvî'nin son eseridir ve ihtilâfî'l-hadîs alanındaki çalışmaların en kapsamlısıdır.¹⁰⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

9- el-Kâfî

Sâmânîler döneminde vezirlik yapmış, Hanefî fakihi Ebû'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) tarafından

Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 26; Ahmet Yaman, “es-Siyerü'l-Kebîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/327.

¹⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/46-47; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 33; Abdülvehhab Öztürk, “Hassâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/395.

¹⁰⁷ İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 8; Hayreddîn b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabî'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'Melâyîn, 2002), 1/197; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 37; Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/385-388.

kaleme alınmıştır. Hâkim eş-Şehîd, çalışmalarının en önemlisi olan ve *el-Muhtasarü'l-kâfi* diye de zikredilen bu eserinde, İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarları çıkarmış konuları fıkıh bâblarına göre düzenlemiştir. Hanefî mezhebinde İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel ve güvenilir kaynaklardan biri sayılan *el-Kâfi*'nin en önemli şerhi Şemsüleimme es-Serahsî tarafından kaleme alınan *el-Mebsût*'tur.¹⁰⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 24 defa atıf yapmıştır.

10- Şerhu Muhtasari't-Tahâvî

Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî'nin *el-Muhtasar*'ına, Cessâs (ö. 370/981) tarafından yazılan şerhtir.¹⁰⁹ İzmîrî şerhinde bu esere sadece 1 defa atıf yapmıştır.

11- en-Nevâzil (el-Fetâvâ)

Fakih, müfessir ve sûfî Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif bu eserinde daha çok sonraki dönem fıkıh âlimlerinin fetvalarına yer vermiştir. Kaynaklarda Ebü'l-Leys'e nisbet edilerek *el-Fetâvâ*, *Fetâva'n-nevâzil*, *en-Nevâzil mine'l-fetâvâ* ve *Muhtârâtü'n-nevâzil* olarak geçen eserlerin tamamı aslında bu eserdir.¹¹⁰ İzmîrî çeşitli fetva konularında bu esere “*en-Nevâzil*” şeklinde 1, “*el-Fetâvâ*” şeklinde ise 49 defa atıfta bulunmuştur.

¹⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1378; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 3/313; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 40; Beşir Gözübenli, “Hâkim eş-Şehîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/195.

¹⁰⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 6; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1627; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 45; Mevlüt Güngör, “Cessâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/427; İltaş, “Tahâvî”, 39/385-388.

¹¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1981; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 46; İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/473.

12- ‘Uyûnü’l-mesâ’il

Ebü’l-Leys Semerkandî tarafından kaleme alınmıştır. Ebû Hanîfe ve talebelerine ait nâdirü’r-rivâye görüşlerin derlendiği bu eser, Hanefî fıkıh tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir. Müellif eserinde zaman zaman kendisine ait görüşleri de rivayetlerin sonuna eklemiştir.¹¹¹ İzmîrî şerhinde bu esere 16 defa atıfta bulunmuştur.

13- el-Muhtasar

Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından kaleme alınmıştır. Müellifine nisbeten *Muhtasaru’l-Kudûrî* olarak da bilinir. Diğer klasik fıkıh eserleri gibi kitap ve bâb sistemine göre düzenlenen eser, yaklaşık olarak 12.000 meseleyi içermektedir. Sistematiği, zengin içeriği ve üslûbuyla Hanefî fıkıh tarihi boyunca hem ders kitabı hem de temel bir başvuru kaynağı olmuştur. Hanefî mezhebinde “el-kitâb” denildiği zaman bu eser kastedilir ve en çok güvenilen temel kaynaklardan biridir.¹¹² İzmîrî şerhinde geçen meselelerde bu esere 7 defa atıfta bulunmuştur.

14- et-Tecrîd

Kudûrî tarafından Hilâf ilmine dair yazılmış yedi cüzden oluşan bir eserdir. Kudûrî, eserini 23 Zilkade 405 (15 Mayıs 1015) tarihinde talebelerine imlâ ettirmeye başlamıştır. Eserinde ele aldığı konulardaki farklı görüşleri verdikten sonra kendi tercihini de belirten müellif, İmam Şâfî ile Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki ihtilâflı meselelerde

¹¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1987; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 46; Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, 36/473-474.

¹¹² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1631-1634; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 48; Ferhat Koca, “el-Muhtasar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/64; Cengiz Kallek, “Kudûrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/321.

Ebû Hanîfe'nin görüşlerini savunmuştur.¹¹³ Cemâleddin el-Konevî'nin *et-Tefrîd*'i bu eser üzerine yapılmış dört ciltlik bir çalışmadır ve kimi kaynaklarda şerh kimilerinde ise muhtasar olarak geçer.¹¹⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 11 defa atıf yapmıştır.

15- en-Nütef fî'l-fetâvâ

Hanefî âlimlerinden, Ebû'l-Hasen (Hüseyn) Rûknü'lislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068) tarafından kaleme alınmıştır. Yargı, fetva verme ve ilmî alanlarda kendisinden çokça istifade edilen bu eserde, ele alınan konular özlü kanun maddeleri şeklinde sıralanmış ve yalnız Sünnî değil diğer tüm mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Çalışmamızda da zikredilen *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Bahru'r-râik* ve *Fethu'l-Kadîr* başta olmak üzere daha sonraki Hanefî fıkıh ve fetva kitaplarında bu esere sıkça atıf yapılması da onun ayrıca önemini göstermektedir.¹¹⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

16- İsbicâbî (ö. 480/1087)

Hanefî mezhebine mensup fıkıh âlimlerinden birisi olup künyesi Ebû Nasr ismi ise Ahmed bin Mensûr'dur. Doğduğu ve ilim tahsil ettiği yer olan Semerkand yakınlarındaki İsbicâb şehrine nisbetle İsbicâbî olarak bilinir. Doğum tarihine kaynaklarda rastlayamadığımız İsbicâbî, hicrî 480 (m. 1087) yılında vefat etmiştir.¹¹⁶ İzmîrî şerhinde bu âlime 16 defa atıfta bulunmuştur.

¹¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/346; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 49; Kallek, "Kudûrî", 26/321.

¹¹⁴ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*, 1988, 3/485; İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 71; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1357; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/219.

¹¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1925; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 55; Selahaddin Abdüllatif en-Nahi, "Suğdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/474.

¹¹⁶ Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Daru'l-Ulum, 1988), 1/335; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1220; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 56.

17- *Usûlü'l-Pezdevî*

Hanefî fakihi ve Hanefî usûlü müelliflerinden Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089) tarafından kaleme alınmıştır. *Usûlü'l-Pezdevî*, fukahâ metoduna göre yazılmış fıkıh usûlü edebiyatında ulaşılabilen en olgun düzeyde bir kitaptır. Bu yönüyle kendinden sonra fıkıh usûlü alanında kaleme alınan eserlere ve özellikle de ders kitaplarına model olmuştur. Bu muhtasar ders kitaplarına örnek olarak, Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-47) *el-Müntehab*'ı, Nesefî'nin *Menârü'l-envâr*'ı ve Sadrüşşerîa es-Sânî'nin (ö. 747/1346) *Tenkîhu'l-usûl*'ü gösterilmektedir.¹¹⁷ Eserin 10'a yakın şerhi olup bunların birçoğuna çalışmamızda yer verilmiştir. İzmîrî şerhinde bu esere 5 defa atıfta bulunmuştur.

18- *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*

Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Pezdevî tarafından kaleme alınan bu eser, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'inin şerhidir.¹¹⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

19- *el-Mebsût*

Şemsüleimme es-Serahsî'nin Hanefî fıkına dair kaleme aldığı 30 ciltten oluşan eseridir. Hâkim eş-Şehîd'in, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin temel eserlerini

¹¹⁷ Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Daru'l-Ulum, 1988), 2/594; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 41; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/112; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 57; Murteza Bedir - Ferhat Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/264-266.

¹¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/563; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 25,58; Bedir - Koca, "Pezdevî, Ebü'l-Usr", 34/264-266.

özetlediği *el-Kâfî* adlı muhtasarın şerhidir.¹¹⁹ İzmîrî şerhinde bu esere “*el-Mebsût*” şeklinde 32, “*Şerhu’l-Kâfî*” şeklinde ise 2 defa atıf yapmıştır.

20- Şerhu’s-Siyerü’l-kebir

Serahsî tarafından, İmam Muhammed’in *es-Siyerü’l-kebir* isimli eserine yazılan şerhtir. Müellif, hapis hayatının sonlarına doğru tam da memleketteki iç karışıklığının arttığı bir sırada Şeybânî’nin devletler umûmî hukukuna dair kitabının şerhini dikte etmeye başlamıştır. Matbu hali 1408 sayfa olan eserin son 328 sayfasını ise hapisten çıktıktan sonra Mergînân’da sadece on günlük bir süre içerisinde tamamlamıştır.¹²⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

21- Hizânetü’l-ekmel

Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî’nin (ö. 522/1128’den sonra) Hanefî fıkına dair kaleme aldığı eseridir. Eserin mukaddimesinde, telifine 522 yılı kurban bayramında (Aralık 1128) başlandığı belirtilir fakat müellifi hakkında bilgi verilmemiştir. Bu sebeple kitap farklı kişilere nisbet edilmiş olsa da, ilk Hanefî tabakat yazarları Kureşî ve İbn Kutluboğa eserin altı cilt, müellifinin ise Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî olduğunu belirtmektedirler.¹²¹ *Hizânetü’l-ekmel*’in tertibine dair, tek kelimelik başlıklar altında cuma, gusûl, cenaze, ve itikaf gibi konularda gerekli görülen bilgilerin verildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Ebû Hanîfe ve talebelerinin de görüşlerine yer verilen eserde delillerin belirtilmeyip, sadece ana bölümlerin baş tarafında

¹¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1378, 1580, 1581; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 59; Eyyüp Said Kaya, “*el-Mebsût*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/214-216; Muhammed Hamîdullah, “*Serahsî, Şemsüleimme*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/544-547.

¹²⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudîyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, 1988, 2/467; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1014; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 59; Hamîdullah, “*Serahsî, Şemsüleimme*”, 36/544-547.

¹²¹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudîyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, 1988, 3/630; İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, 44.

konuyla ilgili âyetlerin verildiği zikredilmektedir.¹²² İzmîrî şerhinde bu esere 6 defa atıfta bulunmuştur.

22- *Vâkı‘âtü’l-Hüsâmî (el-Ecnâs)*

Hanefî fakihlerinden Ebû Hafs (Ebû Muhammed) Hüsâmüddîn es-Sadrü’ş-şehîd Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141) tarafından yazılmıştır. Müellif bu eserini yine kendisine ait olan *el-Fetâva’l-kübrâ*’dan seçmeler yaparak meydana getirmiştir. Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Hâsî ve Sadrü’ş-şehîd’in yeğeni Burhâneddin el-Buhârî tarafından yeniden tertib edilen eser, *el-Ecnâs* ismiyle meşhur olup rağbet görmüştür.¹²³ İzmîrî şerhinde bu esere 19 defa atıf yapmıştır.

23- *el-Fetâva’s-suğrâ*

Hanefî fakihlerinden Sadrü’ş-şehîd Ömer b. Abdilazîz tarafından yazılmıştır. Yusuf b. Ebî Said es-Sicistânî, *Münyetü’l-müftî* isimli eserini *el-Fetâva’s-suğrâ*’dan seçmeler ve yapılan ilavelerle meydana getirmiştir.¹²⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 32 defa atıf yapmıştır.

24- *‘Umdetü’l-müftî ve’l-müstefî*

Sadrü’ş-şehîd Ömer b. Abdilazîz tarafından kaleme alınmıştır. *‘Umdetü’l-fetâvâ* diye de bilinen bu eser, klasik fıkıh sistematiğine göre tertib edilmiş bir fetva kitabıdır. İki kısımda 33 bölümden oluşan eser, sıkça karşılaşılan meseleleri konu edinmiştir.¹²⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

¹²² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 1/702; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 64; Ahmet Özel, “Hizânetü’l-Ekme’l”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/180-182.

¹²³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1998; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 66; Ahmet Özel, “Sadrü’şşehîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/425-427.

¹²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1224; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 65; Özel, “Sadrü’şşehîd”, 35/425-427.

¹²⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, 46; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1169; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 66; Özel, “Sadrü’şşehîd”, 35/425-427.

25- *Şerhu Edebi'l-kâfî*

Hassâf'ın muhakeme hukukuna dair kaleme aldığı *Edebü'l-kâfî* isimli eserine, Sadrü's-şehîd Ömer b. Abdilazîz tarafından yazılan şerhtir.¹²⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıf yapmıştır.

26- *Fetâvâ Necmiddîn*

Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî (ö. 537/1142) tarafından kaleme alınmıştır. Nesefî bu eserini Ebü'l-Hasan Necmeddîn Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin (ö. ?) fetvalarını derleyerek oluşturmuştur.¹²⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

27- *Tuhfetü'l-fukahâ'*

Hanefî âlimlerinden Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (ö. 539/1144) tarafından yazılmıştır. Metodu, sistematîği ve anlaşılır olması yönüyle Hanefî literatüründe önemli bir yer tutar. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı esas alınarak hazırlanan eser, *el-Muhtasar*'da geçmeyen konuları işlemek, delillerini göstermek ve bunları düzenli bir şekilde açıklamak amacıyla kaleme alınmıştır. Kâsânî de (ö. 587/1191) bu esere dayanarak *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* adlı kitabını yazmıştır.¹²⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

¹²⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/46-47; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 66; Özel, "Sadrü'sşehîd", 35/425-427.

¹²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1230; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 68; Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571-573.

¹²⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 60; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/371; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 70; Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/470.

28- *el-Fetâva'l-Velvâliciyye*

Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî (ö. 540/1146'dan sonra) tarafından Hanefî fıkına dair kaleme alınan eserdir. *el-Fetâva'l-Velvâliciyye* klasik fık kitapları ile aynı sistematiğe göre yazılmış, oldukça hacimli bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasında I. cildi “tahâret ile büyü”, II. cildi ise “şüf'a ile hiyel” arasında kalan bölümlerden oluşmaktadır. Her bölüme, o bölümde geçen fasılların isim ve sıra numaraları verilerek başlanmış, daha sonra da bunların anlatımına geçilmiştir. Hükümler aktarılırken bunların alındığı kaynaklar verilmeyip sadece görüşün sahibi belirtilmiştir. Her ne kadar el-Fetâvâ adıyla anılmış olsa da Osmanlı döneminden alışık olduğumuz fetva kitaplarında olduğu gibi soru-cevap tarzında değil, hukukî meselelerin toplandığı klasik bir fûrû kitabı mahiyetindedir. Eseri önemli kılan özelliklerinden biri de sonradan ortaya çıkan ve Hanefî mezhebinin temel metinlerinde bulunmayan çeşitli meselelerle ilgili fikhî görüşleri içermesidir.¹²⁹ İzmirî şerhinde bu esere 46 defa atıfta bulunmuştur.

29- *Hizânetü'l-fetâvâ*

Hanefî fakihlerinden İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147) tarafından yazılmıştır. Delhi'de 1318 tarihinde ve Kahire'de 1327-1328 tarihlerinde yedi cilt halinde basılan eser, *Hizânetü'l-vâkı'ât* veya *el-Vâkı'ât* adıyla zikredilir.¹³⁰ İzmirî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

¹²⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/417-419; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1230; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 71; Ferhat Koca, “el-Fetâva'l-Velvâliciyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/448.

¹³⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/276; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/702; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 3/318; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 72; M. Esat Kılıçer, “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/376.

30- el-Kirmânî (ö. 543/1149)

Tam adı Ebü'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî olup Şevval 457'de (Eylül 1065) Kirmân'da dünyaya geldi. Burada başta babasından olmak üzere Muhammed b. Hüseyin el-Ersâbendî ve Ubeydullah b. Muhammed b. Erdeşîr el-Hişâmî'den ders aldı. Yaşadığı dönem Horasan bölgesinde Hanefî âlimlerinin imamı konumunda olan Kirmânî, *el-Ensâb* müellifi Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, Tâceddin Abdülgafûr b. Lokmân el-Kerderî, Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî, Muhammed b. Abdürreşîd el-Kirmânî, Ömer b. Abdülkerîm el-Verseki gibi isimlere hocalık yapmıştır. *et-Tecrîd (et-Tecrîdü'r-rükni)*, *el-Îzâh, Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr, Fetâvâ (Fetâvâ Ebi'l-Fazl)* isimli eserleri olan Kirmânî, 20 Zilkade 543 (1 Nisan 1149) tarihinde Merv'de vefat etti.¹³¹ İzmîrî şerhinde bu âlime 10 defa atıfta bulunmuştur.

31- Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr

Hanefî âlim Ebü'l-Fazl Rüknuddîn el-Kirmânî tarafından kaleme alınan bu eser, İmam Muhammed'e ait *el-Câmi'u'l-kebîr*'in şerhidir. *Nüketü'l-Câmi'i'l-kebîr, Îşârâtü'l-Câmi'i'l-kebîr* ve *el-Îşârât ilâ nüketi'l-Câmi'i'l-kebîr* isimleriyle de anılmaktadır.¹³² İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

¹³¹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/388-390; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 122; Takıyyuddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hılv (Kahire: Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1970), 4/302-303; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/211,345,615; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1221,1414,1635; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 72; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Kirmânî, Rükneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/65.

¹³² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 33; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/569; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 73; Yaşaroğlu, "Kirmânî, Rükneddin", 26/65.

32- *el-Muhît*

Tam adı Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176) olan, Radiyyüddîn Serahsî tarafından yazılmıştır. *el-Muhîtu'r-Radavî* olarak da bilinen bu eser, İmam Muhammed'in "zâhirü'r-rivâye" eserleriyle "nevâdir" ve "nevâzil" konularını ihtiva etmesi bakımından önemli Hanefî fıkıh kitaplarından biridir. Eserin yazımı 13 Şâban 561 (14 Haziran 1166) tarihinde, müellifin kendisi tarafından Halep'te tamamlanmıştır.¹³³ İzmîrî şerhinde bu esere 185 defa atıfta bulunmuştur.

33- *Şerhu'z-Ziyâdât*

Hanefî fakihî ve Tefsir âlimi Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190) tarafından kaleme alınmıştır. İmam Muhammed'in "zâhirü'r-rivâye" eserlerinden biri olan *ez-Ziyâdât*'ın şerhidir. Meşhur Hanefî fakihlerinden Şemsüleimme el-Kerderî de Attâbî'nin talebesidir ve *Şerhu'z-Ziyâdât*'ı rivayet etmiştir.¹³⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıf yapmıştır.

34- *Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fikh*

Ömer el-Attâbî tarafından yazılmıştır. *el-Fetâva'l-Attâbiyye* olarak da bilinen eser, Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerinin yanı sıra mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Hanefî fıkıh

¹³³ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 3/357; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1620; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 78; Şükrü Özen, "Serahsî, Radiyyüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/542.

¹³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/963; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 83; Halit Ünal, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/93.

kitaplarında, özellikle fetâvâlarda kendisine atıflarda bulunulmuştur.¹³⁵ İzmîrî de şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

35- *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbî's-şerâ'i'*

Hanefî âlimlerinden, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından kaleme alınmıştır.¹³⁶ Bu eser, tertibi ve metodu sayesinde klasik Hanefî fıkıh kitapları arasında önemli bir yer tutar. Kâsânî bu eserin mukaddimesinde, eser yazmanın asıl amacının bilgilere ulaşmayı ve onlardan istifadeyi kolaylaştırmak olduğunu ifade edip, bunun ancak ayrıntılı bilgileri genel kaide ve esaslara göre işlemekle mümkün olacağını savunur. Daha önceki müelliflerin bu noktaya fazla önem vermediklerini belirten Kâsânî, eserinde hocası Alâeddin es-Semerkandî'yi takip ederek bu amacına ulaşmaya çalıştığını söylemiştir. Bu doğrultuda eserini yazarken her konunun başında bir ana plan verip, meseleleri bu plana uygun olarak sistemli bir şekilde işlemiştir. Meselelerin naklî ve aklî delilleriyle birlikte ele alınarak, farklı görüşlerin tahlil ve tenkit edildiği eserde müellif önce Hanefî mezhebine göre uygun bulduğu görüşü verip, daha sonra da diğer görüşleri zikretmiştir. Delillerin tartışmasına ise önce farklı görüşlerden başlayıp, daha sonra esas aldığı görüşün delillerine geçmiştir. Görüş ve delillerin sıralanış biçiminin yanı sıra İmam Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerine de yer verilmesi açısından Kâsânî'nin metodu ile Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye*'deki metodu aynıdır.¹³⁷ İzmîrî bu esere 21 atıfta bulunmuştur.

¹³⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudhiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 1/298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 9; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 83; Ünal, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", 4/93.

¹³⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 84; Hayreddin b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'Melâyîn, 2002), 2/46; Ferhat Koca, "Kâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/531.

¹³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/230,371; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 84; Halit Ünal, "Bedâiu's-Sanâi'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/294.

36- Kâdîhân ve *el-Fetâva'l-hâniyye'si*

Tam adı Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196) olup Kâdîhân lakabıyla tanınmıştır.¹³⁸ Baba tarafından akrabası olan Zahîrüddin Hasan b. Ali el-Mergînânî'den ders aldı. Ayrıca Ebû İshak es-Saffâr ve Ebû İshak Nizâmeddin İbrâhim b. Ali el-Mergînânî gibi isimler de diğer hocaları arasında geçmektedir. Kendisi de Şemsülemme el-Kerderî, Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî, Muhammed b. Es'ad el-Fergânî gibi âlimlere ders verdi. 15 Ramazan 592'de (12 Ağustos 1196) vefat etti.¹³⁹ Kaynaklarda *Fetâvâ Kâdîhân*, *el-Fetâva'l-hâniyye* veya kısaca *el-Hâniyye* olarak anılan eser, Kâdîhân tarafından kaleme alınmıştır. Onun bu eseri, Hanefî mezhebinde en çok başvurulmuş fetva kitaplarından biridir. Kâtib Çelebi eserin imlâsına 10 Muharrem 578'de (16 Mayıs 1182) başladığını belirtmektedir.¹⁴⁰ İzmîrî şerhinde bu âlime yalnızca ismini zikrederek 590 defa, “*el-Hâniyye*” şeklinde eserin ismi ile 137 defa, “*Kâdîhân'ın Fetâvâsı*” şeklinde ise 5 defa atıfta bulunmuştur.

37- *el-Hâvi'l-kudsî*

Hanefî âlimlerinden Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî (ö. 593/1197) tarafından Kudüs'te yazıldığı için “Kudsî” sıfatıyla bilinir. Fıkha dair kaleme alınan eser üç bölümden oluşur. Birinci bölüm akaid ve kelâm, ikinci bölüm fıkıh usûlüyle ilgili bazı bilgiler içermektedir. Üçüncü bölümde ise fikhî konular ele alınmıştır. Eserin çeşitli yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur. (Esad

¹³⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/93; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 22; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 2/238.

¹³⁹ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 85; Ahmet Özel, “Kâdîhân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/121-123.

¹⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1227.

Efendi, nr. 660; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 424, 425; Şehid Ali Paşa, nr. 1017; Yenicami, nr. 408).¹⁴¹ İzmîrî şerhinde bu esere 21 defa atıf yapmıştır.

38- el-Hidâye

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197) tarafından kaleme alınan bu eser, Hanefî fıkının en bilinen ve itibar edilen kaynaklarından biridir. Müellifin kendisine ait *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Eser 13 yılda tamamlanmış, muhtevası ve akıcı üslubu sayesinde özellikle Osmanlı döneminde âlimlerin sıkça yararlandığı bir kaynak olmuştur.¹⁴² İzmîrî şerhinde bu esere 98 defa atıfta bulunmuştur.

39- et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ

Burhâneddin el-Mergînânî tarafından kaleme alınmış olup klasik fıkıh kitapları ile aynı sistematığe sahip, vâkıât türünde oldukça geniş hacimli bir eserdir. Süleymaniye, Karaçelebizâde Hüsâmeddin, Şehid Ali Paşa, Damad İbrâhim Paşa ve Lâleli kütüphanelerinde bazı yazma nüshaları mevcuttur.¹⁴³ İzmîrî şerhinde bu esere 21 defa atıfta bulunmuştur.

40- el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib

Arap dili ve edebiyatı âlimlerinden Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213) tarafından kaleme alınmıştır. Mutarrizî, Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirleri açıkladığı geniş hacimli

¹⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1223; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/459; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 88; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ahmed b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/486.

¹⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2032; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 87; Hüseyin Kayapınar, "Merğîmani ve Eseri Hidâye", *Diyanet İlmi Dergi* XXII/2 (1986), 26-41; Cengiz Kallek, "el-Hidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/471.

¹⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2032; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 87; Kayapınar, "Merğîmani ve Eseri Hidâye", 26-41; Ferhat Koca, "Mergînânî, Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/182.

el-Mu'rib fî luğati'l-fikh adlı eserini yeniden düzenleyip kısaltarak *el-Muğrib*'i meydana getirmiştir. *el-Muğrib*, bolca âyet, hadis, şiir, sahâbe kavilleri, Farsça kelimeler, yer ve şahıs isimleri içermesiyle ansiklopedi niteliği taşımaktadır.¹⁴⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 19 defa atıf yapmıştır.

41- *el-Muhîtü'l-Burhânî*

el-Muhît, *el-Muhîtü'l-kebîr* ve *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî* olarak da bilinen bu eser, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219) tarafından kaleme alınmıştır. Radıyyüddin Serahsî tarafından yazılan *el-Muhîtu'r-Radavî* ile karıştırılan bu eser, İmam Muhammed'in "zâhiru'r-rivâye" eserlerindeki "nevâdir" görüşlerin yanında daha sonraları meydana gelen olaylara verilen cevapları ihtiva eder.¹⁴⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 11 defa atıfta bulunmuştur.

42- *Tetimmatü'l-fetâvâ*

Hanefî âlimlerinden Burhâneddin El-Buhârî tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin amcası Ömer b. Abdülazîz muhtelif konulardaki çeşitli görüşleri ve fetvaları bir araya toplamış, fakat bunları düzenleyemediği için şehit olmuştur. Daha sonra Burhâneddin el-Buhârî amcası tarafından toparlanan fetvaları düzenleyip yeni meseleler de ekleyerek *Tetimmatü'l-fetâvâ* adındaki eserini meydana getirmiştir.¹⁴⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 11 defa atıf yapmıştır.

¹⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1747-1748; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 95; M. Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/375-377.

¹⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1619; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 97; Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/436.

¹⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/343; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 97; Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", 6/435.

43- ez-Zahîre

Zahîretü'l-fetâvâ ve ez-Zahîretü'l-Burhâniyye olarak da bilinen bu eser Burhâneddin el-Buhârî tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin kendisine ait olan *el-Muhîtü'l-Burhânî* isimli eserinin muhtasarıdır. Bu eserinde gençliği sıralarında ve Semerkant'ta yaşarken verdiği kendi fetvalarının yanı sıra amcası Sadrü'sş-şehîd Ömer b. Abdilazîz'in fetvalarını da bir araya getirmiştir.¹⁴⁷ İzmirî şerhinde bu esere 75 defa atıfta bulunmuştur.

44- el-Fetâva'z-Zahîriyye

Hanefî fakihlerinden, Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222) tarafından kaleme alınan bu eser, zamanla ortaya çıkmış birçok fikhî konuda fetvayı ihtiva eder. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451), bu eserde geçen fetvalardan, elzem gördüklerini seçerek *el-Mesâ'ilü'l-Bedriyyetü'l-müntehabe mine'l-Fetâva'z-Zahîriyye* isimli eserini meydana getirmiştir.¹⁴⁸ İzmirî şerhinde bu esere 37 defa atıfta bulunmuştur.

45- el-Fusûl fi'l-mu'âmelât

Hanefî âlim Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Üsrûşenî (ö. 637/1240'tan sonra) tarafından kaleme alınmış olup *Fusûlü'l-Üsrûşenî* olarak da bilinir. Yargılama hukukuna dair yazılan bu eser, kadı ve müftülerin sıkça karşılaştığı nikâh, talâk, bey', icâre ve miras gibi muâmelât konularını ihtiva eder. Üsrûşenî, bu eserini otuz fasıldan meydana getirmiştir fakat Semerkantlı Ebü'l-Feth Zeynüddin el-Mergînânî (ö. 670/1271) onu yeniden düzenleyerek kırk fasla çıkarmıştır. *Fusûlü'l-'imâdî* adıyla bilinen ikinci eserin büyük bir bölümü *Fusûlü'l-Üsrûşenî*'nin

¹⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/823; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 97; Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî", 6/436.

¹⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1226; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 98; M. Esat Kılıçer, "Buhârî, Zahîrüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/376.

içeriğinden oluşmaktadır. Osmanlı âlimlerinden Bedreddin Simâvî *Câmi 'u'l-fusûleyn*'i bu iki eseri kendi isimleriyle kısaltarak meydana getirmiştir.¹⁴⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

46- Telhîsü'l-Câmi'i'l-kebîr

Hanefî âlim Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hılâtî (ö. 652/1254) tarafından kaleme alınmıştır. İmam Muhammed'in Hanefî mezhebinin ana kaynaklarından biri olan *el-Câmi 'u'l-kebîr* adlı eserinin muhtasarıdır ve Süleymaniye, Fâtih, Lâleli gibi başlıca İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunur.¹⁵⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

47- Kunyetü'l-Münye li-tetmîmi'l-ğunye

Hanefî âlimlerinden Ebû'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260) tarafından kaleme alınmıştır. Kaynaklarda çoğunlukla *el-Kunye* şeklinde atıfta bulunulsa da bazı kaynaklarda *Kunyetü'l-fetâvâ* olarak da zikredilmektedir. Moğol istilâsı sonrasında çok sayıda âlimin hayatını kaybetmesi ve buna mukabil pek çok yeni fikhî meselenin gündeme gelmesiyle ilim ehlinin bu meselelere cevap bulmaları gerekmektedir. Zâhidî de bu ihtiyaca binaen hocası Fahreddin Bedî'in fikhî meselelere dair soru ve cevapları çok geniş biçimde ele aldığı *Münyetü'l-fukahâ*' adlı eserini kısaltıp yeniden düzenleyerek *el-Kunye*'yi meydana getirmiştir.¹⁵¹ İzmîrî şerhinde

¹⁴⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 3/366; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1266; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 100; Murteza Bedir, "Üsrûşenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/392.

¹⁵⁰ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 3/180; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 62; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/472; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 107; Cengiz Kallek, "Hılâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/321.

¹⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1357; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 108; Şükrü Özen, "Zâhidî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/81-85.

bu esere “*el-Kunye*” şeklinde 444 defa, “*Kunyetü’l-fetâvâ*” şeklinde ise 1 defa atıfta bulunmuştur.

48- *el-Müctebâ şerhu Muhtasari’l-Kudûrî*

Zâhidî tarafından, Kudûrî’nin Hanefî fıkına dair eseri *el-Muhtasar* üzerine yazılan şerhtir.¹⁵² İzmîrî şerhinde bu esere 18 defa atıf yapmıştır.

49- *Fusûlü’l-ihkâm fî usûli’l-ahkâm*

Fusûlü’l-‘imâdî veya *Fusûlü’l-‘imâdîyye* olarak da bilinen bu eser, Zeynüddin el-Mergînânî (ö. 670/1271) tarafından kaleme alınmıştır. Müellif bu eserini, Üsrûşenî’nin *el-Fusûl fî’l-mu‘âmelât* isimli eserini yeniden düzenleyip ilaveler yaparak meydana getirmiştir. Bedreddîn Simâvî *Câmi’u’l-Fusûleyn*’ini bu iki eserden oluşturmuştur.¹⁵³ İzmîrî şerhinde bu esere 370 defa atıfta bulunmuştur.

50- *el-Muhtâr li’l-fetvâ*

Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî’nin (ö. 683/1284) Hanefî fıkının temel metinlerinden (mütûn-i erbaa) biri sayılan eseridir. Mevsîlî, Ebû Hanîfe’nin fıkını derlemesi yönündeki talepler üzerine ilme yeni başlayanlar için bu eseri hazırlamıştır. Daha sonraları bizzat kendisinin *el-İhtiyâr* adıyla şerhettiği bu eserde Ebu Hanife’nin yanı sıra onun öğrencilerinin de görüşleri yer almaktadır.¹⁵⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 6 defa atıf yapmıştır.

¹⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1631; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 49,108; Koca, “*el-Muhtasar*”, 31/64-66; Özen, “*Zâhidî*”, 44/81-85.

¹⁵³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 1/566-567; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 112; Ali Bardakoğlu, “*Câmiu’l-Fusûleyn*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/108-109.

¹⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1622; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 113; Davut Yaylalı, “*Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/487.

51- el-İhtiyâr

Hanefî fakihî Mevsilî'nin Hanefî mezhebi fıkının temel metinlerinden biri olan *el-Muhtâr* adlı kitabına kendisi tarafından yazılan şerhtir.¹⁵⁵ Müellifin bu şerhi yazma amacı kendi ifadeleriyle şu şekildedir: “Arkadaşlarımın ilme yeni başlayanlarından bir kısmı için, gençliğimde fıkıh hakkında muhtasar bir eser meydana getirdim. İsmi *el-Muhtâr li'l-fetvâ* koydum. Bu eserimde Ebû Hanîfe'nin kavillerini seçip topladım. Çünkü en evvel ve üstün olan bir kısmı bu eserle meşgul oldu ve bu esere bir şerh yazmamı, onda meselelerin illet ve manalarını göstermemi, şekillerini açıklığa kavuşturmamı ve yapılarına dikkati çekmemi, kendilerine ihtiyaç duyulan ve nakilde kendilerine dayanan ferî kânunları zikretmemi ve onda arkadaşlarımızın arasındaki ihtilâfları nakletmemi, adâletten şaşmadan öz bir şekilde bunları sebep ve neticelere bağlamamı benden istediler. Allah'tan haber ilham olması için istihâreye yattım. İşimi Allah'a ilettim. Allah'tan yardım dileyerek ona güvenip bağlanarak bu işe başladım. Bu şerhin ismini “*el-İhtiyâr li-ta'lîl el-muhtâr*” koydum. Tecrübelerle genişleyen meseleleri ve fetva bakımından kendilerine ihtiyaç duyulan rivâyetleri bu kitapta çoğalttım. Fıkha ilk başlayanların bu kitaba çok ihtiyaçları vardır. Fıkhta ileri gidenler de *el-İhtiyâr*'dan müstağni kalamazlar.”¹⁵⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 9 defa atıfta bulunmuştur.

52- Hâşiyetü'l-Hidâye

Hanefî âlim, Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö. 691/1292) tarafından yazılmıştır. Hanefî fıkına ait önemli kaynaklardan biri

¹⁵⁵ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*, 1988, 2/349; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 31; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1622-1623; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 5/199; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 113; Yaylalı, “Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd”, 29/487-488.

¹⁵⁶ Celal Yeniçeri (ed.), *El-İhtiyar Metni el-Muhtar li'l-Fetva (İmam-ı Azam'ın İctihad ve Görüşleri)* (Şamil Yayınları İstanbul, 2011), 22.

olan *el-Hidâye*'nin şerhi olup *Şerhu'l-Hidâye* veya *Havâşî'l-Hidâye* olarak da bilinir.¹⁵⁷

İzmîrî şerhinde bu esere “*Havâşî'l-Hidâye*” şeklinde 2, “*Şerhu'l-Hidâye*” şeklinde ise 1 defa olmak üzere toplam 3 kez atıfta bulunmuştur.

53- *el-Muğnî fî usûli'l-fıkh*

Hanefî âlim Ebû Muhammed el-Habbâzî tarafından yazılmıştır. Kaleme alındığı dönemden günümüze kadar insanların ona rağbet ettiği, ezberlediği ve atıflar yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir. Üzerine yazılan birçok şerh olması da onun değerini gösteren hususlardandır.¹⁵⁸ İzmîrî şerhinde *el-Muğnî*'ye 7 defa atıfta bulunmuştur.

54- *Mecma'u'l-bahreyn*

Tam adı *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* olan eser, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (ö. 694/1295)¹⁵⁹ tarafından kaleme alınmıştır. Mevsilî'nin *el-Muhtâr*, Neseî'nin *Kenzü'd-dekâik* ve Sadrüşşerîa el-Evvel'in (ö. VIII-XIV. yüzyıl) *Vikâyetü'r-rivâye*'siyle birlikte Hanefî fıkıh literatüründe “mütûn-i erbaa” diye anılan dört temel kitaptan biridir. İbnü's-Sââtî, bu eserini Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs en-Neseî'nin *el-Manzûmetü'n-Neseîyye* adlı eserini bir araya getirerek telif etmiştir. Bu iki eseri deniz ve ışığa benzeten müellif kendi eserine de ikisinin birleştiği yer manasında *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adını vermiştir.¹⁶⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 11 defa atıf yapmıştır.

¹⁵⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2033; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 116; Mahmut Rıdvanoğlu, “Habbâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/242.

¹⁵⁸ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 2/669; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1749; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 116; Mehmet Boynukalin, “Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (III) Habbâzî'nin Muğnî'si ve Hanefî Usûlündeki Yeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (30 Nisan 2018), 596-606; Rıdvanoğlu, “Habbâzî”, 14/342.

¹⁵⁹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 1/208-212; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 6.

¹⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1599; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 116; Ahmet Özel, “İbnü's-Sââtî, Muzafferüddîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/190-192.

55- *Kitâbü'l-furûk fi'l-furû'*

Hanefî fıkıh âlimlerinden Ebü'l Muzaffer Cemâlüddin Es'ad b. Muhammed b. Hüseyin el Kerâbîsî en-Nîsâbü'rî (VI./XII. yüzyıl) tarafından kaleme alınmıştır. Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre düzenlenen eserde, benzer meseleler arasındaki farklılıklar başlıklar altında incelenmiştir.¹⁶¹ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

56- *Münyetü'l-musallî ve ğunyetü'l-mübtedî*

Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) namaza dair kaleme aldığı eseridir. Müellif, *Münyetü'l-musallî*'de önce Ebû Hanîfe ve talebelerinin görüşlerini verip daha sonra Hanefî fakihlerinin bu görüşler çerçevesinde geliştirdikleri hükümleri ve döneminin sık karşılaşılan problemlerini maddeler halinde sade bir üslupla aktarmıştır.¹⁶² İzmîrî şerhinde bu esere 20 defa atıfta bulunmuştur.

57- *Kenzü'd-dekâik*

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fıkına dair kaleme aldığı bu eser, kendisine ait bir diğer eseri *el-Vâfi*'nin özetidir. Kitabın mukaddimesinde eserin hazırlanma gerekçesi, insanların hacimli eserlerden kaçınarak sık karşılaşılan meseleleri bir araya getiren muhtasarlara yönelmesi olarak belirtilmektedir. Muhtevası yönünden klasik fıkıh literatürünün özelliklerini barındıran *Kenzü'd-dekâik*'in tertibi kitap-bâb-fasıl şeklindedir. Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan eser yazıldığı dönemden günümüze kadar Hanefî mezhebinin en önemli ve muteber kaynaklarından biri olmuştur.¹⁶³ İzmîrî şerhinde bu esere 20 defa atıf yapmıştır.

¹⁶¹ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 1/386; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1257; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 90.

¹⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1886-1887; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 121; Hüseyin Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/32.

¹⁶³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1515-1517; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 123; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-Dekâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/261-262.

58- *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*

Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314) tarafından kaleme alınan bu eser, Mergînânî'nin meşhur eseri *el-Hidâye*'nin en hacimli şerhlerinden biridir. Her ne kadar Suyûtî bu eserin *el-Hidâye*'nin ilk şerhi olduğunu söylese de bu bilgi doğru değildir.¹⁶⁴ el-Bâbertî talebelerine *el-Hidâye*'yi okuturken bu şerhten istifade etmiştir ve eserin ihtisar edilmesi gerektiği yönünde gelen ısrarlı talepler üzerine *el-İnâye*'yi yazmıştır. Manisa İl Halk, Edirne Selimiye kütüphanelerinin yanı sıra, Süleymaniye gibi birçok İstanbul kütüphanelerinde nüshaları bulunan *en-Nihâye* Anadolu'da rağbet görmüştür. Cemâleddin el-Konevî'ye ait *Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâ'idü'l-Hidâye* adında tek ciltlik muhtasarı mevcuttur.¹⁶⁵ İzmirî şerhinde bu esere 35 defa atıfta bulunmuştur.

59- *el-Kâfi: Şerhu'l-Pezdevî*

Hanefî fakihlerinden, Hüsâmüddîn es-Siğnâkî tarafından kaleme alınmıştır. Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin fıkıh usûlüne dair *Usûlü'l-Pezdevî* isimli eserinin şerhidir. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânit tarafından doktora tezi olarak Medine İslâm Üniversitesi'nde tahkik edilmiş ve beş cilt olarak neşredilmiştir. Kânit'in tespitine göre Siğnâkî *el-Kâfi*'yi yazarken, on beş tanesi günümüzde nüshası mevcut olmayan toplamda yetmiş dokuz kaynaktan istifade etmiştir.¹⁶⁶ İzmirî bu esere “*Şerhu'l-Pezdevî*” şeklinde 1 defa atıfta bulunmuştur.

¹⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2032.

¹⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2032; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 127; Rahmi Yaran, “Siğnâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/165; Kallek, “el-Hidâye”, 17/472.

¹⁶⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/112; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 127; Yaran, “Siğnâkî”, 37/164-166.

60- *Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî*

Hanefî fakihlerinden Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330) tarafından kaleme alınmıştır. Pezdevî'nin Hanefî metoduyla yazdığı *Usûlü'l-Pezdevî* adlı eserinin en meşhur ve en hacimli şerhidir. Abdülazîz el-Buhârî bu eserini yazarken, Gazzâlî'nin kelamcılarının metoduyla yazdığı *el-Müstasfâ* adlı eserinden de istifade etmiştir. Üslûbu sayesinde daha sonraki âlimler için de önemli bir kaynak olan *Keşfü'l-esrâr*, Kahire ve İstanbul'da 1307- 1308 yıllarında dört cilt halinde yayımlanmıştır.¹⁶⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 39 defa atıf yapmıştır.

61- *Tebyînü'l-hakâik*

Ebü'l-Berekât en-Nesefî tarafından kaleme alınan, *Kenzü'd-dekâik* adlı esere Osman b. Ali ez-Zeylaî'nin (ö. 743/1342) yazdığı şerhtir. Ebû Hanîfe ve talebelerinin, ayrıca onlardan sonraki Hanefî âlimlerin yanı sıra zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilen bu şerh İslâm hukukunda güvenilir bir kaynak olma özelliğini taşır.¹⁶⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 166 defa atıfta bulunmuştur.

62- *et-Tavzîh*

Sadrüşşerîa es-Sânî'nin (ö. 747/1346) fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı, *Tenkîhu'l-usûl*'a yine kendisinin yazdığı şerhtir. Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-usûl*'de ileri sürdüğü birtakım yeni görüşlerinin yanı sıra başka görüşlerini de daha geniş biçimde *et-Tavzîh* 'te işlemiştir.¹⁶⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıfta bulunmuştur.

¹⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/112; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 129; Fahrettin Atar, “Abdülazîz el-Buhârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/186; Bedir - Koca, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, 34/264-266.

¹⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1515; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 132; Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, 25/261.

¹⁶⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/496; Şükrü Özen, “Tenkîhu'l-Usûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/455.

63- *Şerhu'l-Vikâye*

Sadrüşşerîa es-Sânî'nin, dedesi tarafından kendisinin istifade etmesi için yazılan *el-Vikâye* isimli esere yazdığı şerhtir.¹⁷⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 7 defa atıfta bulunmuştur.

64- *en-Nukâye*

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel'in Hanefî fıkına dair kaleme aldığı *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinin, torunu Sadrüşşerîa es-Sânî tarafından yapılan muhtasarıdır. Tam adı *en-Nukâye muhtasarü'l-Vikâye*'dir.¹⁷¹ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

65- *Mi'râcü'd-dirâye ilâ şerhi'l-Hidâye*

Hanefî âlim Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348) tarafından kaleme alınmıştır. el-Kâkî'nin 21 Muharrem 745'te (4 Haziran 1344) tamamladığı bu eser, Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı meşhur eserine yazılmış şerhlerden biridir. Eserinde zaman zaman soru-cevap metodu kullanan müellif, mezhep imamlarının görüşlerini bir araya getirmiş, istidlâl yollarını göstererek tercihe değer olanları belirtmiştir.¹⁷² İzmîrî şerhinde bu esere 5 defa atıfta bulunmuştur.

66- *Enfa'u'l-vesâ'il ilâ tahrîri'l-mesâ'il*

Hanefî fakihlerinden Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî (ö. 758/1357) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Fetâva't-Tarsûsiyye* olarak da bilinen eser, mahkemelerde kadırlara kolaylık sağlamak amacıyla zamanın sıkça karşılaşılan meseleleri

¹⁷⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2020-2021; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 133; Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-Rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/106.

¹⁷¹ İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, 40; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2021; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 134; Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/427-431.

¹⁷² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2033; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 135; Hüseyin Kayapınar, "Kâkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/216.

derlenerek hazırlanmıştır. Sirâceddin İbn Nüceym başta olmak üzere birçok âlim tarafından ihtisar edilmiştir.¹⁷³ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

67- *el-Fevâ'idü'l-fıkhiyye*

Necmüddîn et-Tarsûsî tarafından fıkha dair yazılmış 1000 beyitten oluşan manzumedir. *el-Fevâ'idü'l-bedriyye* veya *el-Fevâ'idü'l-manzûme* olarak da bilinen bu eser, Seriiyyüddin İbnü's-Şihne tarafından *Muhtasarü'l-Fevâ'id* adıyla 400 beyitte özetlenmiştir.¹⁷⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

68- *Ğâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân fî âhiri'z-zamân*

Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357) tarafından *el-Hidâye* üzerine yazılan bu şerh, yirmi altı yıl süren bir çalışmanın ardından 747'de (1346) tamamlanmıştır.¹⁷⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

69- *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*

Hanefî fakihi ve hadis hâfızı, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö. 762/1360) tarafından kaleme alınmıştır. Bazı âlimlerin *el-Hidâye*'de delillerin zayıf hadislerle dayandığını ileri sürmeleri üzerine, eserdeki hadislerin tahrîci için birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan biri olan *Nasbü'r-râye* kendi türünde yazılan eserlerin en önemli örneklerindendir. Hanefî mezhebinin yanı sıra diğer üç mezhebin de delillerini ihtiva etmesi, eseri diğerlerinden farklı kılan özelliklerinin başında gelir. Zeylaî bu eserinde, *el-Hidâye*'nin kendi tertibine uyarak her bâbda geçen hadislerin

¹⁷³ Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/183; Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1497; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/346; Özel, *Hanefî Fıkah Alimleri*, 140; Muharrem Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/114.

¹⁷⁴ Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1300; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/346; Özel, *Hanefî Fıkah Alimleri*, 141; Kılıç, "Tarsûsî, Necmeddin", 40/114.

¹⁷⁵ Kâtîp Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2033; Özel, *Hanefî Fıkah Alimleri*, 87, 139; Kallek, "el-Hidâye", 17/471-473; Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/464-465.

kaynaklarını zikredip sıhhat derecelerini değerlendirmiş, kaynağı bulunamayanları da ayrıca belirtmiştir. Daha sonraki dönemlerde *el-Hidâye* üzerine şerh yapan âlimler *Nasbü'r-râye*'den önemli ölçüde faydalanmışlardır.¹⁷⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

70- *Kaydü's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id*

Hanefî âlim Ebû Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed b. Vehbân ed-Dımaşkî (ö. 768/1367) tarafından yazılmış olup *Manzûmetü İbn Vehbân*, veya *el-Manzûmetü'l-Vehbâniyye* isimleriyle de bilinir. Fıkha dair kaleme aldığı bu eseri İbn Vehbân'ın şöhretine vesile olmuştur. “Râ” kafiyeli olup tavîl bahrinde yazılan eser *el-Hidâye* ile aynı tertibe sahiptir.¹⁷⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 10 defa atıfta bulunmuştur.

71- *İkdü'l-kalâ'id fî halli Kaydi's-şerâ'id*

Hanefî âlim İbn Vehbân'ın şöhretine vesile olan eseri *Kaydü's-şerâ'id ve nazmü'l-ferâ'id* (*Manzûmetü İbn Vehbân* veya *el-Manzûmetü'l-Vehbâniyye*) üzerine yine kendisi tarafından yazılan şerhtir.¹⁷⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 14 defa atıfta bulunmuştur.

72- *Hulâsatü'n-Nihâye fî fevâ'idü'l-Hidâye*

Ebü'l-Mehâsin (Ebü's-Senâ) Cemâlüddîn Mahmûd b. Sirâciddîn Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-Dımaşkî (ö. 770/1369) tarafından kaleme alınmıştır. Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si üzerine Hüsâmeddin es-Siğnâkî'nin yazdığı *en-Nihâye* adlı şerhin muhtasarıdır.¹⁷⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 501 defa atıf yapmıştır.

¹⁷⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1418,2036; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 143; Ebubekir Sifil, “Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/352; Kallek, “el-Hidâye”, 17/471.

¹⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/746; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 145; Ahmet Özel, “İbn Vehbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/442.

¹⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/746; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 145; Özel, “İbn Vehbân”, 20/442.

¹⁷⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2032; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 147; M. Kâmil Yaşaroğlu, “Konevî, Cemâleddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/164.

73- Sirâcü'l-Hindî (ö. 773/1372)

Tam adı, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî eş-Şiblî olup Sirâcü'l-Hindî diye bilinir. Doğum yeri tam olarak bilinmemekle birlikte 704 (1304) yılında Gazne'de dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. İlim tahsilini Mekke ve Kahire'de gören Sirâcü'l-Hindî, girdiği cedel ve münazaralarda üstün gelen son derece zeki bir âlimdir. 769 (1368) yılında Hanefî baş kadılığı görevine getirilmiş ve bu görevi vefatına (h. 7 Recep 773 m. 14 Ocak 1372) kadar sürdürmüştür.¹⁸⁰ İzmîrî şerhinde bu âlime 2 defa atıfta bulunmuştur.

74- Şerhu'l-Muğnî

Müeyyedüddin Ebu Muhammed Mansur b. Ahmed b. Yezid el-Harizmi el-Kaani (775/1373) tarafından, Habbâzî'nin *el-Muğnî fî usûli'l-fikh* isimli eserine yazılan şerhtir. Birçok kaynakta oldukça faydalı bir şerh olduğu ve insanların ondan istifade ettiği kaydedilmiştir.¹⁸¹ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

75- el-Fetâva't-Tatarhâniyye

Hanefî fakihlerden Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ (ö. 786/1384) tarafından kaleme alınmıştır. Fıkha dair yazılan bu eserin dili Arapça'dır. Hayatıyla ilgili pek fazla bilgiye rastlayamadığımız Âlim b. Alâ, Hindistan'lı olup her ne kadar Katip Çelebi vefat tarihini

¹⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/236,448,570; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/950,962,1025,1130,1143,1198,1227,1569,1749,2034-2035; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 48-49; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 148; Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/487-488.

¹⁸¹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 306; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1749; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 2/474-475; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 7/297; Boynukalin, "Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi", 603.

h. 286 olarak verse de¹⁸² bu tarih hatalı ve doğrusu h. 786 olmalıdır.¹⁸³ İzmîrî şerhinde bu esere 30 defa atıfta bulunmuştur.

76- *el-‘Înâye*

Meşhur Hanefî âlimlerinden Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî (ö. 786/1384) tarafından, Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine yazılan şerhtir. Başta Siğnâkî'nin *en-Nihâye*'si olmak üzere birçok şerhten istifade edilerek sade bir dille kaleme alınan *el-‘Înâye* Anadolu'da oldukça rağbet görmüştür. Fıkıh usûlü yönünden tahlillerin yapıldığı, Ebû Hanîfe ve talebelerinin ictihad ve delillerinin değerlendirildiği eserde yer yer diğer mezheplerin görüşlerine temas edildiği gibi sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmiştir.¹⁸⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 49 defa atıf yapmıştır.

77- *Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-kebîr*

Ekmelüddîn el-Bâbertî tarafından yazılmıştır. İmam Muhammed'in *el-Câmi'u'l-kebîr*'ine el-Hılâtî tarafından yazılan *Telhîsi'l-Câmi'i'l-kebîr* isimli muhtasarın şerhidir.¹⁸⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

¹⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/947.

¹⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/268; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 154; Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/446-447.

¹⁸⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2035; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 153; Kallek, "el-Hidâye", 17/471-473.

¹⁸⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 66; Zirikli, *el-A'lâm*, 2002, 7/271; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/472; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 153; Arif Aytekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/377.

78- *et-Takrîr*

Ekmelüddîn el-Bâbertî tarafından, Pezdevî'nin *el-Usûl*'üne yazılmış şerhtir. *et-Takrîr 'alâ Usûli'l-Pezdevî* veya *et-Takrîr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* olarak da zikredilir.¹⁸⁶ İzmirî şerhinde bu esere 25 defa atıfta bulunmuştur.

79- *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*

Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-usûl* adlı metnine yazdığı *et-Tavzîh fî halli ğavâmizi't-Tenkîh* adlı şerhine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan haşiyedir. Kaynaklarda kısaca *et-Telvîh* olarak geçen eserin telifi 29 Zilkade 758 (13 Kasım 1357) tarihinde Tûs'a bağlı Gülistânıtürkistan köyünde tamamlanmıştır. Geçmişte medreselerde okutulan temel ders kitaplarından biri olan eser, halen bazı İslâm ülkelerinde okutulmaya devam etmektedir.¹⁸⁷ İzmirî şerhinde bu esere “*et-Telvîh*” şeklinde 5 defa atıf yapmıştır.

80- *es-Sirâcü'l-vehhâc ve el-Cevheretü'n-neyyire*

Hanefî fakihlerinden, Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398) tarafından kaleme alınmıştır. Haddâd, Kudûrî'ye ait *el-Muhtasar*'a yaptığı şerh olan *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ı sekiz cilt olarak tamamlamış ve daha sonra *el-Cevheretü'n-neyyire* adında kısaltmıştır. Ahmed b. Muhammed b. İkbâl, bu eserdeki mükerrer konuları çıkararak *el-Bahru'z-zâhir* adındaki kitabını meydana getirmiştir. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*' da Birgivî'nin bu kitabı itibar olunmayan eserlerden saydığını söyler.¹⁸⁸ İzmirî şerhinde *es-Sirâcü'l-vehhâc*'a 4, *el-Cevheretü'n-neyyire*'ye ise 9 defa atıfta bulunmuştur.

¹⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1941, 1/112; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/221; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 153; AYTEKİN, “Bâbertî”, 4/377.

¹⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1941, 1/496; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 159; ŞÜKRÜ ÖZEN, “Teftâzânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308.

¹⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1941, 2/1631; ZIRIKLI, *el-A'lâm*, 2002, 2/42-43; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 163; Ebubekir SİFİL, “Haddâd, Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/553.

81- *Şerhu Mecma‘i‘l-bahreyn*

Lugat yazarı ve Hanefî fıkıh âlimi İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra) tarafından, İbnü's-Sââtî'nin *Mecma‘u‘l-bahreyn* isimli eserine yazılan şerhtir. Sonraki fıkıh kitaplarında sıkça atıflar yapılan bu şerhin, İbn Kutluboğa tarafından yazılmış haşiyesi vardır.¹⁸⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 22 defa atıfta bulunmuştur.

82- *Câmi‘u‘l-fusûleyn*

Bedreddin Simâvî'nin (ö. 823/1420) Edirne'de kazaskerlik görevine getirildikten sonra kaleme aldığı Arapça eseridir. Müellif bu eserini, Mecdüddin el-Üsrûşenî'nin *el-Fusûl*'ü ile Zeynüddin el-Mergînânî'nin *Fusûlü‘l-ihkâm fî usûli‘l-ahkâm* adlı eserini bir araya getirerek oluşturmuştur. Kazâ ve mahkeme konularının ağırlıkta olduğu muâmelâta dair konuları içerir. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser 1300'de Kahire'de iki cilt halinde basılmıştır.¹⁹⁰ İzmîrî şerhinde bu esere “*el-Fusûleyn*” şeklinde 173 defa, “*Câmi‘u‘l-fusûleyn*” şeklinde ise 22 defa atıf yapmıştır.

83- *Bezzâzî* (ö. 827/1424)

Tam adı Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî olup İbnü'l-Bezzâzî diye de bilinir. Kendisinin de meşgul olduğu aynı zamanda baba mesleği olan bezcilikten dolayı “Bezzâzî” nisbesiyle şöhret kazanmıştır. Memleketi olan Saray'da (Bugünkü İdil nehri boylarında bir yer) başta babası olmak üzere birçok âlimden ders aldı. İlimde kendini geliştirerek şöhret kazanan Bezzâzî, Kırım, Bulgaristan

¹⁸⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu‘z-Zunûn*, 1941, 2/1601; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/219; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 167; Mustafa Baktır, “İbn Melek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/175.

¹⁹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu‘z-Zunûn*, 1941, 1/566-567; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 170; Bardakoğlu, “Câmiu‘l-Fusûleyn”, 7/108.

gibi yerlerde ilim meclislerine katıldıktan sonra Anadolu'ya geçmiştir. Anadolu'da yaşadığı sıralarda Molla Şemseddin Fenârî ile birçok müzakere ve tartışmalara girmiştir. Bu müzakere ve tartışmalar neticesinde genellikle fûrûda Bezzâzî'nin, usûlde ise Molla Fenârî'nin üstün geldiği kaynaklarda geçmektedir. İbn Arabşah, Muhyiddin el-Kâfiyeci ve Sa'adeddin İbnü'd-Deyrî gibi isimlere hocalık yapan Bezzâzî'nin Timurlenk'in küfrüne dair fetva verdiği bilinmektedir. Hac ibadetini ifa etmek için gittiği Mekke'de Ramazan 827/Ağustos 1424 yılında vefat etmiştir.¹⁹¹ İzmîrî şerhinde bu âlime 713 defa atıfta bulunmuştur.

84- Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye

Hanefî âlimlerinden Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Fetâva's-Sirâciyye* olarak da bilinen eserin içeriği müellifin çeşitli konularda verdiği fetvalardan oluşmaktadır.¹⁹² İzmîrî şerhinde bu esere “*Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*” şeklinde 4, “*Kâri'i'l-Hidâye*” şeklinde ise 5 olmak üzere 9 defa atıf yapmıştır.

85- Mu'înü'l-hükkâm fî mâ yeterreddü beyne'l-hasmeyni mine'l-ahkâm

Hanefî fıkıh âlimlerinden, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî (ö. 849/1445'ten sonra) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, yargılama hukukunun önemi, konusu ve temel esasları, beyyineler ve siyâset-i şer'îyye olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Müellif mukaddimesinde yargılama ilminin diğer ilimlerden farklı ve önemli olduğuna işaret ederek fikhın en hassas dallarından biri olduğunu belirtmiştir. Bu alanda

¹⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/242; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 7/274; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 171; Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/113.

¹⁹² İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 330; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1227,2034; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 173; Hüseyin Kayapınar, “Kâriülhidâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/495.

daha önce yazılan kitaplarda eksiklikler olduğunu, kitabını bu eksiklikleri gidermek amacıyla yazdığını ifade eden müellif nihai maksadının yargılama hukukunun bütün inceliklerini tespit ederek çetin meseleleri çözüme kavuşturmak olduğunu belirtmiştir. Hanefî fikhının esas alındığı *Mu‘înü’l-hükkâm*’da mezhep içi ihtilâflara değinilmiş ve bazı yerlerde diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir.¹⁹³ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

86- Fethu’l-Kadîr

Burhâneddin el-Mergînânî tarafından Hanefî fikhına dair yazılan *el-Hidâye* adlı esere İbnü’l-Hümâm’ın (ö. 861/1457) yazdığı şerhtir. *el-Hidâye* üzerine yazılan şerhlerin en geniş hacimlilerinden biridir. İbnü’l-Hümâm’ın 829 (1426) yılında telifine başladığı bu eser vefatıyla eksik kalmıştır. Daha sonra Kadızâde Ahmed Şemseddin (ö. 988/1580) tarafından “Kitâbü’l-Vekâle” bölümünden itibaren *Netâ’icü’l-efkâr fî keşfi’r-rumûz ve’l-esrâr* adlı eserle tamamlanmıştır.¹⁹⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 226 defa atıfta bulunmuştur.

87- el-Fetâva’l-Kâsımîyye

Tam adı Ebü’l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî (ö. 879/1474) olan İbn Kutluboğa tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹⁵ İzmîrî şerhinde bu esere “Allâme Kâsım’ın Fetâvâsı” şeklinde 2 defa atıf yapmıştır.

¹⁹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1745; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 178; Abdullah Kahraman, “Trablusî, Alâeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/291-292.

¹⁹⁴ Kallek, “el-Hidâye”, 17/473; Mehmet İpşirli, “Kadızâde, Ahmed Şemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/97.

¹⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, 1941, 2/1227; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 202; Talat Sakallı, “İbn Kutluboğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/152-154.

88- *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm*

XV. yüzyıl Osmanlı döneminde uzun yıllar kadılık ve kazaskerlik vazifelerini yürütmüş olan Molla Hüsrev (ö. 885/1480) tarafından, yine kendisine ait *Ğurerü'l-ahkâm* isimli esere yazılan şerhtir. Molla Hüsrev'in Hanefî mezhebindeki muteber görüşleri esas olarak telif ettiği bu eserin tertibi diğer fıkıh kitaplarıyla benzerlik taşır. “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Vasıyye” ile biten böylelikle ibadet ve muâmelâta dair bütün meseleleri toplayan *Dürerü'l-hükkâm*, 55 kitap, 120 bâb, 35 fasıl ve 3 muhtelif meseleden oluşmaktadır. Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî'nin (ö. 1004/1596) *Tenvîrü'l-ebşâr*'ı ve onun Haskefî (ö. 1088/1677) tarafından yapılan şerhi *ed-Dürrü'l-muhtâr* başta olmak üzere birçok fıkıh kitabına kaynaklık etmiş, yüzyıllar boyu gerek müderrislerin gerekse kadıların başvurduğu bir kaynak olmuştur.¹⁹⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 26 defa atıf yapmıştır.

89- *Vikâyetü'r-Rivâye*

Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî'nin (ö. VIII-XIV. yüzyıl) kaleme aldığı bu eser, Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biridir. Kısaca *el-Vikâye* olarak anılır ve Hanefî mezhebinde “mütûn-i erbaa” veya “mütûn-i selâse” diye bilinen kaynaklar arasında yer alır. Müellif bu eseri torunu Sadruşşerîa es-Sânî için *el-Hidâye*'den yaptığı seçmelerle meydana getirmiştir.¹⁹⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

¹⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/747; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1199-2000; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/292-293; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fak. Yayınları, 1986), 38,78; Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27.

¹⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/2020-2024; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 119; Bedir, “Vikâyetü'r-Rivâye”, 43/106-108.

90- *Telkîhu'l-'ukûl*

Sadrüşşerîa el-Evvel tarafından kaleme alınmıştır.¹⁹⁸ İzmîrî şerhinde bu esere yalnızca 1 defa atıf yapmıştır.

91- *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Halebiyye fî's-sîreti'n-Nebeviyye*

Hanefî âlimlerinden Ebü'l-Berekât Seriiyyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 921/1515) dedesi Ebü'l-Velîd İbnü's-Şihne'nin *Elfiyye fî'l-'ulûmi'l-'aşere* adlı manzumesinin siyer bölümüne yazdığı şerhtir.¹⁹⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 28 defa atıf yapmıştır.

92- *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf*

Hanefî fakihi Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî (ö. 922/1516) tarafından kaleme alınmıştır. Trablusî, Hassâf ve Hilâl b. Yahyâ er-Re'y'in (ö. 245/860) *Ahkâmü'l-vakf* adlı kitaplarını inceleyerek, Hassâf'ın eserinin vakıf ahkâmı konusunda temel bir eser olduğunu belirtmiştir. Fakat ayrıntı ve tekrarlar dolayısıyla kitabı hacimli bulan Trablusî, bu kitaptaki temel bilgilerle burada olmayıp Hilâl b. Yahyâ'nın eserinde bulunan bilgileri derleyip birçok meseleyi de eklemek suretiyle *el-İs'âf* ı meydana getirmiştir.²⁰⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 16 defa atıfta bulunmuştur.

¹⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/481; el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 1988, 1/196; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 117; Özen, "Sadrüşşerîa", 35/427-431.

¹⁹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1865; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 226; Şükrü Özen, "İbnü's-Şihne, Seriiyyüddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/225.

²⁰⁰ İbrahim b Mûsâ Ali et-Trablusî, *el-İs'âf fî ahkâmi'l-evkâf* (Hindistan: Tab'u bi mutabbe'ati hindiyye, 1902), 1/5-6; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/85; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 228; Abdullah Kahraman, "Trablusî, Burhâneddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/292.

93- el-Îzâh (Îzâhu'l-İslâh)

Osmanlı şeyhülislâmlarından Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)²⁰¹ tarafından kaleme alınmıştır. Müellif, ilk önce Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivâye* adlı eserinde tespit ettiği yanlışları düzeltmek üzere *İslâhu'l-Vikâye* isimli bir eser yazmıştır. Daha sonra ise bu eserini şerh ederek, *el-Îzâh (Îzâhu'l-İslâh)*'ı meydana getirmiştir. İstanbul kütüphanelerinde çok fazla yazma nüshasının bulunmasından ve eser üzerine birçok âlimin ta'likât yazmış olmasından hareketle Osmanlı döneminde bu esere oldukça kıymet verildiği söylenebilir.²⁰² İzmîrî şerhinde bu esere 6 defa atıfta bulunmuştur.

94- Mülteka'l-Ebhur

Osmanlı âlim ve fakihlerinden, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) Hanefî fıkına dair eseridir. Hanefî fıkında temel kaynak kabul edilen *Muhtasaru'l-Kudûrî*, *el-Muhtâr*, *Kenzü'd-dekâik*, *Vikâyetü'r-rivâye* gibi eserlerden etkililerek yazılan bu eser, 17.000'i aşkın fikhî meseleyi ihtiva etmektedir. Bu yönüyle Osmanlı medreselerinde hoca ve talebelerin el kitabı, aynı zamanda dönemin kadı ve müftülerinin de başvuru kaynaklarından biri olmuştur.²⁰³ İzmîrî şerhinde bu esere 15 defa atıfta bulunmuştur.

95- Ğunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî

İbrâhîm el-Halebî'nin Sedîdüddin Kâşgarî'nin *Münyeti'l-musallî* adlı eserine yazdığı şerhtir. Nâfile namazlar, kaza namazı ve cenaze namazı gibi *Münyeti'l-musallî*'de

²⁰¹ Temîmî, *et-Tabakâtu's-seniyye fî terâcîmi'l-Hanefiyye*, 1970, 1/32-34, 355-357; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1933; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/223; Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/238.

²⁰² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/109; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 237; İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde (Eserleri)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/245-247.

²⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1631; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/183-184; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 247; Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-Ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/549-551.

geçmeyen konuları ayrıntılı biçimde ele alan kitap *Halebî kebîr* diye tanınır. Uzun süre Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan kitabın kendi müellifi tarafından yapılan *Halebî sağîr* adında bir de muhtasarı vardır.²⁰⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

96- Kuhistânî (ö. 962/1555)

Tam adı Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî olup Hanefî fıkıh âlimlerindendir. Horasan kasabalarından Kuhistan'da doğdu ve Şeyhülislâm Herevî'den ders aldı. Geçimini kitap istinsah ederek sağlayan Kuhistânî, güçlü hafızası sayesinde fıkıh sahasında ilerleyerek fetva vermeye başladı. Hicrî 916 yılında Şah İsmâil Horasan'ı Özbekler'in elinden alıp, bölgeyi şiileştirmek için Sünnî âlimlere baskı uygulamaya başlayınca Kuhistânî bir süre inzivaya çekildi. *Câmi' u'r-rumûz* adlı eserini de bu sırada tamamladı. Özbek Şeybânî Hükümdarı Ubeydullah Han 2 yıl sonra Buhara'yı Timurlular'dan geri alarak başkent yaptı ve Kuhistânî'yi de müftü olarak görevlendirdi. Buhara'da oldukça rağbet görerek zamanla bütün Mâverâünnehir bölgesinde fetva mercii haline gelen Kuhistânî 962 (1555) yılında Buhara'da vefat etti.²⁰⁵ İzmîrî bu âlime ismi ile 4 defa atıfta bulunmuştur.

97- Câmi' u'r-rumûz (Şerhu'n-Nukâye)

Hanefî fakihlerinden, Şemsüddîn el-Kuhistânî tarafından yazılmıştır. Sadrüşşerîa el-Evvel'in Hanefî mezhebinde "mütûn-i erbaa" olarak bilinen dört kitaptan biri olan *Vikâyetü'r-rivâye* isimli eserine torunu Sadrüşşerîa es-Sânî'nin yazdığı *en-Nukâye*

²⁰⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1886-1887; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 249; Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231; Kayapınar, "Münyetü'l-Musallî", 32/32.

²⁰⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1802; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 7/233; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 250; Ahmet Yaman, "Kuhistânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/348.

adlı muhtasarın şerhidir. Kâtib Çelebi bu eserle ilgili olarak en faydalı şerhlerden biri olduğu ve büyük bir titizlikle hazırlandığı bilgisini aktarmıştır.²⁰⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 6 defa atıfta bulunmuştur.

98- *el-Bahru'r-râik*

Nesefî'ye ait *Kenzü'd-dekâik* adlı eser üzerine yazılan şerhlerin en önemlilerinden biridir. İbn Nüceym tarafından kaleme alınan bu esere dair ayrıntılı bilgi çalışmamızın birinci bölümünde geçmektedir. İzmîrî şerhinde bu esere “*el-Bahr*” şeklinde 296 defa ve *el-Bahru'r-râik* kastedilerek “*el-Şerh*” şeklinde 70 olmak üzere toplamda 366 defa atıfta bulunmuştur.

99- *Fethu'l-Ğaffâr fî şerhi'l-Menâr*

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *Menârü'l-envâr* adlı eserine İbn Nüceym tarafından yazılan şerhtir. Çalışmamızın birinci bölümünde detaylı bilgisi bulunan bu esere İzmîrî 1 defa atıfta bulunmuştur.

100- *el-Fetâvâ'l-adliyye*

Osmanlı müelliflerinden Rasûl b. Sâlih el-Aydînî (978/1570) tarafından kaleme alınmıştır. Yaşadığı dönemde fıkıh ilminin önde gelen âlimlerinden olan Aydînî, o zamanlar Akhisar'a bağlı Marmara nahiyesinde kadılık vazifesi yürütmüştür. H.966 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın emriyle fetvalarını derleyerek *el-Fetâvâ'l-adliyye* isimli eserini meydana getirmiştir. Bir ciltten oluşan eserin dili Arapça'dır.²⁰⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

²⁰⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1971; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 250; Yaman, “Kuhistânî”, 26/348.

²⁰⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1226; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/424.

101- Tenvîru'l-basâir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir

İbn Habîb el-Gazzî (ö.1005/1597) tarafından kaleme alınan ve çalışmamızın birinci bölümünde *el-Eşbâh ve'n-nezâir* üzerine yapılan çalışmalar kısmında yer verdiğimiz bu esere, İzmîrî şerhinde 3 defa atıfta bulunmuştur.

102- Timurtaşî (ö. 1006/1598)

Tam adı Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî'dir. İbn Nüceym'in öğrencilerinden olan ve çalışmamızın birinci bölümünde bilgileri bulunan bu âlime, İzmîrî şerhinde 5 defa atıfta bulunmuştur.

103- Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr

Hanefî âlimlerinden et-Timurtâşî tarafından kaleme alınmıştır. Güvenilir fıkıh kitaplarında geçen fikhî meselelerin derlendiği eser, 995 (1587) yılında tamamlanmıştır. Büyük bir titizlikle hazırlanmasının yanında üslûbu ve muhtevası sayesinde dönemin müftü ve kadılarının el kitabı olmuştur.²⁰⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

104- Minehu'l-Ğaffâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr

Şihâbüddîn (Şemsüddîn) et-Timurtâşî'nin *Tenvîrü'l-ebşâr ve câmi'u'l-bihâr* isimli eserine yine kendisi tarafından yazılan şerhtir. Hayruddîn b. Ahmed er-Remlî (ö. 1081/1671) bu şerhe *Levâ'ihu'l-envâr 'alâ Minehi'l-Ğaffâr* isimli haşiye yazmıştır.²⁰⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıfta bulunmuştur.

²⁰⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/501; Zirikli, *el-A'lâm*, 2002, 7/117; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 282; Özel, "Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah", 41/188.

²⁰⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/501; Zirikli, *el-A'lâm*, 2002, 7/117; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 283; Özel, "Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah", 41/188; Ali Pekcan, "Remlî, Hayreddin b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/563.

105- *Muînü'l-müftî*

Osmanlı âlimlerinden Pîr Mehmed Üskübî (ö. 1020/1611)²¹⁰ tarafından kaleme alınmıştır. Tam adı *Muînü'l-müftî fî'l-cevâb 'ale'l-müsteftî* olup *Fetâvâ-yı Üskübî* veya *Fetâvâ kör müftî* olarak da anılır. Eserde yer alan Türkçe fetvalar ve Arapça nakilleri klasik fıkıh kitaplarıyla aynı sistematiğe göre sıralanmıştır. Kütüphanelerde otuzu aşkın yazma nüshasının bulunması ve daha sonra yazılan birçok eserde kendisine sık sık atıflarda bulunulması eserin oldukça muteber sayıldığını göstermektedir. Eseri kaynak olarak kullananlar arasında, Hacı Mustafa b. Veliyyüddin b. Murâd el-Hanyevî (ö. ?) (*Fetâvâ-yı Velîzâde*), Akdalkudât Ebû Abdullah Ömer b. Ahmed el-Kâhirî (ö. ?) (*Mecmûatü'l-mesâilî'l-fıkhiyye*) ve Ahmed Hamdullah el-Ankaravî (ö. 1317/1900) (*Mir'âtü'l-murâfîn*) gibi isimler yer almaktadır.²¹¹ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

106- *Vâkıatü'l-müftîn*

Osmanlı âlimlerinden Kazasker Kadri Efendi'nin (ö. 1084/1674) fıkıh ve fetva kitaplarından derlediği meseleleri bir araya getirerek yazdığı eseridir. *Fetâvâ Kadri* veya *el-Fetâva'l-Kâdiriyye* diye de bilinir. Müellif, ilk önce klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlemiş olduğu eseri tekrar incelemiş, fikhî meseleleri alındığı kaynaklarla karşılaştırarak bâb ve faslını kaydetmiştir. Mükerrer meseleleri çıkarıp farklı hususlar eklediği eser, müftü ve kadıların el kitabı haline gelmiştir.²¹² İzmîrî şerhinde bu esere 16 defa atıfta bulunmuştur.

²¹⁰ Muhammed Emîn Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 1/456; Mehmet Tahir Efendi Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 2/61; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1951, 2/272.

²¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1229,1746; Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 307; Şükrü Özen, “Pîr Mehmed Üskübî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/276.

²¹² Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 312; Ahmet Özel, “Kadri Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/140.

107- el-Fetâva's- Sayrafiyye

Mecdüddin Es'ad b. Yusuf b. Ali es-Sayrafi el-Buhârî'nin (ö. 1088/1667) eseridir. Mütেকaddimîn ve müteahhirîn âlimlerinin eserlerinden derlediği fetvaları ve kadıların hüküm verirken dayandıkları görüşleri içerir. Sayrafi'nin öğrencileri tarafından tertib edilen eser, *el-Fetâva't-Tâtârhânîyye* gibi birçok eserin kaynaklarındandır.²¹³ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

108- Ğamzû 'uyûni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir

Hanefî fakihlerinden Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısırî (ö. 1098/1687) tarafından kaleme alınan bu eser, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinin en meşhur şerhlerinden biridir.²¹⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

109- Fetâvâ-yı Ankaravî

Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687)²¹⁵ fetvalarını bir araya getiren bu eser *el-Fetâva'l-Ankaraviyye*, veya *Mecmû'a-i Fetâvâ* olarak da bilinir. “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayarak “Kitâbü'l-Ferâiz”le sona eren eser, klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre düzenlenmiş 50 bölümden (kitab) oluşur. Eserin dikkat çeken bir özelliği ise fetvaların alışılanın dışında soru cevap şeklinde olmamasıdır. Her hangi bir konu işlenirken soru zikredilmeyip, sadece sıkça karşılaşılan fikhî meselelere dair kısa cevaplar yazılmıştır. Evlenme, boşanma, vakıf işleri, alım-satım, yargılama, şahitlik, vekâlet, dava ve kiralama ile ilgili bölümlere genişçe yer verilen eser, Osmanlı kadı ve

²¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1225; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 318.

²¹⁴ Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/164-165; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 321; Azak, “Kavâ'id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi”, 563; Mustafa Sinanoğlu, “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/456.

²¹⁵ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*, ts., 4/314-315; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 2/300; Tahsin Özcan, “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/461.

müftülerinin sık sık başvurduğu bir kaynak olmuştur.²¹⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

110- Şerhu Mülteka'l-ebhur (Kemâlû'd-dirâye fî cemî'i'r-rivâye min şürûhi'l-Mültekâ)

İzmîrî, Mevlânâ Mehmed tarafından kaleme alınan bu eser, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin Hanefî fıkına dair eseri *Mülteka'l-ebhur*'un şerhidir. İzmîrî, erken dönem kaynaklarından da istifade ederek meseleleri detaylı bir şekilde açıkladığı için bu eser *el-Mültekâ*'nın en hacimli şerhlerinden olup Sultan II. Mustafa'ya ithaf edilmiştir.²¹⁷ Kendisine ait bu esere “*Şerhu'l-Mülteka*” şeklinde 53 defa, “*Kemâlû'd-dirâye*” şeklinde ise 1 defa atıf yapmıştır.

111- Hâşiye 'alâ Mir'âtî'l-usûl

İzmîrî, kendisine ait olan ve çalışmamızın birinci bölümünde ele aldığımız bu esere yalnızca 1 defa atıfta bulunmuştur.

112- Mecmû'u'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkı'ât

Hanefî fıkıh âlimlerinden, Ahmed b. Mûsâ el-Keşşî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Keşşî bu eserini Ebü'l-Leys Semerkandî başta olmak üzere birçok âlime ait *Fetâvâ*'ları bir araya toplayarak meydana getirmiştir.²¹⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 9 defa atıf yapmıştır.

²¹⁶ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 323; Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/438.

²¹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1631; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1971, 1/183-184, 237-238; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 344; Koca, “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”, 23/529; Has, “Mülteka'l-Ebhur”, 31/549.

²¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1606; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 74.

b. Şâfiî Mezhebine Dair Eserler

1- *el-Üm*

Şâfiî mezhebinin imamı, büyük müctehid Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî'nin (ö. 204/820) son dönemine ait fıkıh külliyatıdır. Şâfiî mezhebinin ana metni olduğu için *el-Üm* adını almıştır ve İmam Şâfiî'nin hayatının son beş yılını geçirdiği Mısır'da “kavl-i cedîd/mezheb-i cedîd” adıyla ortaya koyduğu fikhî birikimini ihtiva eder.²¹⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

2- *İhyâü 'ulûmi'd-dîn*

Şâfiî fakihî, Eş'arî kelâmcısı, mutasavvıf, filozoflara yönelttiği eleştirileriyle tanınan İslâm düşünürü Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) başta tasavvuf ve ahlâk olmak üzere fıkıh, kelâm gibi ilimlere yeni yaklaşımlar kazandıran önemli eseridir. Gazzâlî, başta ilim adamları olmak üzere toplumun geneline sirayet etmiş bir yozlaşmadan yakını ve İslâm âleminin yeniden selef-i sâlihîn'in takip ettiği âhiret yoluna yönelmesini sağlamak amacıyla bu eseri kaleme almıştır. 4 ciltten oluşan eserde yeme içme adabından ölüm ve ötesine kadar birçok konu irdelenmiştir.²²⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

3- *el-Müstasfâ*

Gazzâlî'nin ömrünün son dönemlerinde fıkıh usûlüne dair yazdığı eseri olup tam adı *el-Müstasfâ fî 'ilmi'l-usûl*'dür. *el-Müstasfâ*, tıpkı Kâdî Abdülcebbar'ın *el-'Umed*, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhân* isimli eserleri gibi kelâmcıların metoduna göre yazılan fıkıh usûlü

²¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1397; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/94; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 377; Bilal Aybakan, “Şâfiî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/223-233; Bilal Aybakan, “el-Üm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/298-300.

²²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/23; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*, ts., 3/69; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 397; Mustafa Çağrı, “İhyâü Ulûmi'd-Dîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/10.

kitaplarının temeli sayılmış ve sonraki usûl eserlerinin pek çoğuna kaynaklık etmiştir. Eserin diğer fıkıh usûlü kitaplarından en büyük farkı, mukaddimesinde mantık ilmine dair özet bir bilgiye yer verilmiş olmasıdır. Gazzâlî, “Bunu bilmeyenin ilmine güvenilmez” dediği mantığın yalnızca fıkıh usûlü için değil diğer bütün ilimler için gerekli olduğunu belirtmiştir.²²¹ İzmîrî şerhinde bu esere 5 defa atıfta bulunmuştur.

4- *el-Misbâhu'l-münîr*

Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69) tarafından kaleme alınmıştır. *el-Misbâhu'l-münîr fî ġarîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î* olarak da bilinir ve Şâfiî fıkının en önemli kaynaklarından biridir. Müellifin, kelimeleri kök harflerine göre birinciden başlayarak son harfine doğru sıraladığı bu eser Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-'Azîz fî şerhi'l-Vecîz* adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Eserinde kelimelerin sözlük anlamlarının yanında fikhî mânalarını da belirten, yeri geldikçe sarf ve nahiv konularına da yer veren Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*'in daha önce kaleme aldığı geniş bir eserin özetini söylemiştir. Şâfiî fıkına dair bir sözlük mahiyetindeki bu eser, Kâtib Çelebi tarafından Mutarrizî'nin Hanefî fıkına dair yazdığı *el-Muğrib* adlı eserine benzetilmektedir.²²² İzmîrî şerhinde bu esere 82 defa atıfta bulunmuştur.

²²¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1623; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 397; H. Yunus Apaydın, “el-Müstasfâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/124; H. Bekir Karlığa, “Gazzâlî (Eserleri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/518-530.

²²² Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1710; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/224; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr fî ġarîbi's-Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), Naşirin Mukaddimesi; Hüseyin Elmalı, “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/516.

5- *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*

Şâfiî fakihlerinden biyografi yazarı Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370)²²³ tarafından kaleme alınmıştır. Şâfiî âlimleri hakkında yazılan biyografi çalışmalarının içerik bakımından en zengini olan bu eser mukaddime ve yedi tabakadan (bölüm) oluşmaktadır. Uzunca yazdığı mukaddime bölümüne besmele, hamdele ve salvelenin fazileti ile başlayan müellif; Kureys kabilesinin faziletiyle ilgili çeşitli rivayetlere yer vererek İmam Şâfiî'nin Kureys'ten olduğuna ve dolayısıyla onun konum olarak üstünlüğüne dikkat çekmiştir. Birinci tabakayı İmam Şâfiî hayattayken ondan ilim nakledenler oluştururken, ikinci tabakayı ise ona yetişemese de ilmî birikiminden istifade eden ve onun ilmî yaklaşımını benimseyenler oluşturmaktadır. Üçüncü tabakada 300-399 (913-1009), dördüncü tabakada 400-499 (1010-1106), beşinci tabakada 500-599 (1107-1203), altıncı tabakada 600-699 (1204-1300) arasında vefat edenler yer alır. Yedinci ve son tabakada ise 700 (1301) yılından sonra vefat edenler olmak üzere, eserde Şâfiî ulemâya ait toplamda 1419 biyografi yer almaktadır.²²⁴ İzmirî şerhinde bu esere 2 defa atıfta bulunmuştur.

6- *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*

Tâcüddîn es-Sübki tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, Kâdî Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl* adlı eseri üzerine babası tarafından başlanıp yarım kalan

²²³ Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/639; Zeydan, *Tarihu adabi'l-lugati'l-Arabiyye*, 3/261; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 424; Bilal Aybakan, "Sübki, Tâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/11-13.

²²⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1099-1101; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 425; Bilal Aybakan, "Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/303.

şerhin Tâcüddîn es-Sübkî tarafından tamamlanmış halidir.²²⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 2 defa atıf yapmıştır.

7- *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*

Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404) tarafından kaleme alınmıştır. İrâkî, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime*'sini 1002 beyit halinde özetleyerek eserine *Tebsiratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehâ* ismini vermiştir. *Elfiyye* ismiyle meşhur olan bu eserine geniş bir şerh yazmaya başlamış, daha sonra bundan vazgeçerek kaleme aldığı orta hacimdeki eserini 25 Ramazan 771'de (22 Nisan 1370) tamamlamıştır.²²⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıf yapmıştır.

8- *Câmi'u'l-ehâdis*

Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505) tarafından kaleme alınmış, Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd tarafından neşredilmiştir. Süyûtî, bütün hadislerin toplam sayısının 200.000 civarında olduğu düşüncesinden hareketle *Cem'u'l-cevâmi'* isimli eserini yazmaya başlamış ve yaklaşık 100.000'e yakın hadis derlemiştir. Vefatı üzerine eser yarım kalsa da derlenen hadislerin kaynaklarının bir kısmının günümüze ulaşmamış olması bu eseri kıymetli kılmaktadır. Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd, Süyûtî'nin *el-Câmi'u'l-kebîr*, onun özeti olan *el-Câmi'u's-sağîr* ve *Ziyâdetü'l-Câmi'i's-sağîr* isimli eserlerindeki

²²⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1879; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 426; Aybakan, “Sübkî, Tâceddin”, 38/11-13.

²²⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/156-157; Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/562; M. Yaşar Kandemir, “İrâkî, Zeynüddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/118-121; Mücteba Uğur, “el-Elfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/29.

hadislerin mükerrerlerini çıkararak birleştirmişler ve *Câmi 'u'l-ehâdis* adıyla neşretmişlerdir.²²⁷ İzmîrî bu esere yalnızca 1 atıfta bulunmuştur.

9- *el-Hâvî li'l-fetâvî*

Tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı âlimlerinden Celâlüddîn es-Süyûtî'nin kendi fetvâlarını bir araya getirerek oluşturduğu eseridir. Farklı ilim dallarındaki çeşitli konular hakkında verilmiş fetva ve görüşleri içermesi esere ansiklopedik bir çalışma mahiyeti kazandırmıştır. Bununla birlikte insanların günlük hayatta karşılaştıkları veya tartıştıkları meseleleri ele alması bakımından kendi döneminin dinî, siyâsî, sosyolojik yapısını ve kültürel değerlerini yansıtmaktadır.²²⁸ İzmîrî şerhinde bu esere 5 defa atıf yapmıştır.

10- *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve fîrû'î fıkhi's-Şâfi'iyye*

Celâlüddîn es-Süyûtî tarafından kaleme alınmıştır. Süyûtî bu eserinden daha önce aynı mahiyette fakat daha hacimsiz olan *Şevâridü'l-fevâid fî'd-davâbit ve'l-kavâid* adında bir kitap yazmıştır. Bu kitabın ilim meclislerinde rağbet görmesinin ardından müellif, bunu daha da genişleterek geliştirilmiş ve *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve fîrû'î fıkhi's-Şâfi'iyye*'yi meydana getirmiştir. Aynı türden diğer eserler gibi İslâm hukukundaki küllî kaideleri ve benzer meseleler hakkında verilen hükümleri ihtiva eden eser, kâidelerin önem sırasına göre verildiği tertibiyle diğerlerinden ayrılır.²²⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

²²⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/597-598; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 448; Halit Özkan, “Süyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/188-198.

²²⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/629; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 451; Cengiz Kallek, “el-Hâvî li'l-Fetâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/533.

²²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/100; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 1/43; Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1951, 2/316; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 450; Mustafa Baktır, “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/458.

11- el-Fetâva'l-hadîsiyye

Şâfiî fakihî ve muhaddis, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567) tarafından kaleme alınmıştır. Eserin muhtevası akâidle ilgili konularda verilmiş fetvalardan oluşmaktadır. Aynı müellife ait *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (*el-Fetâva'l-kübra'l-Heytemiyye*) isimli eserin zeyli olarak değerlendirilmektedir.²³⁰ İzmîrî şerhinde bu esere 6 defa atıf yapmıştır.

c. Mâlikî Mezhebine Dair Eserler

1- en-Nevâdir ve'z-ziyâdât

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996) tarafından Mâlikî fıkına dair yazılan ansiklopedik eserdir. Tam adı *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min ğayrihâ mine'l-ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih* olan bu eserin yazılış amacı, söz konusu literatürün en önemlilerinden ve mezhebin temel kaynağı olarak kabul gören *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'da yer almayan fikhî görüşleri derleyip ihtisar ederek istifade edilmesini kolaylaştırmaktır.²³¹ İzmîrî şerhinde bu esere 19 defa atıfta bulunmuştur.

2- el-Müntekâ

Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081) tarafından kaleme alınmıştır. el-Bâcî, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) sahih rivayetleri derlediği *el-Muvatta*'sı üzerine oldukça geniş hacimli *el-İstîfâ*' isimli şerh yazmıştır. Daha sonraları bu şerhini yine kendisi özetleyerek *el-Müntekâ*'yı meydana getirmiştir.²³² İzmîrî şerhinde bu esere 38 defa atıfta bulunmuştur.

²³⁰ Zirikli, *el-A'lâm*, 1/223; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 464; Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/531-534.

²³¹ İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv (Beyrut, 1420), 1/9; Ali Hakan Çavuşoğlu, "en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/30; Ali Hakan Çavuşoğlu, "el-Müdevvenetü'l-Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/469-472.

²³² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1907; M. Yaşar Kandemir, "el-Muvatta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/414-417.

d. Hanbelî Mezhebine Dair Eserler

1- *el-'Udde fî usûli'l-fikh*

Meşhur Hanbelî hukukçusu, kelâm âlimi, muhaddis ve müfessir Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) fıkıh usûlüne dair eseridir. Hanbelî usûl-i fikhına dair günümüze ulaşan ilk kitap olup aynı literatürde en önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır. Ferrâ, bu eserini *Muhtasaru'l-'Udde* adıyla ihtisar etmiş, ancak bu muhtasar günümüze ulaşmamıştır.²³³ İzmîrî şerhinde bu esere 11 defa atıfta bulunmuştur.

e. Hadis, Kelam, Dil ve Edebiyata Dair Eserler

1- *el-Câmi'u's-sahîh*

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870)²³⁴ tarafından kaleme alınmıştır. Buhârî'nin sahih hadisleri derleyerek oluşturduğu bu eseri Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilir ve Kütüb-i Sitte²³⁵ arasında ilk sırada yer almaktadır. *Sahîhu'l Buhârî* olarak meşhur olan eserin tam adı, Nevevî'ye göre *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*'tir. İbn Hacer el-Askalânî ise *el-Câmi'u's-sahîhu'l-müsned min hadîsi Rasûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* olduğunu söylemektedir. Sadece sahih hadisleri toplayan ilk kitap olma özelliğine sahip eserde, İbnü's-Salâh'a göre mükerrerleriyle beraber 7275 hadis vardır. Tekrarsız rivayetlerin sayısı 4000 olup, bunların arasında muttasıl senedle rivayet

²³³ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2002, 5/99; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 536; Cengiz Kallek, "Ebû Ya'la el-Ferrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/253-255; Davut İltaş, "el-Udde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/41.

²³⁴ Hayreddin b. Mahmûd Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/258; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 568; Muhammed Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/368-372.

²³⁵ M. Yaşar Kandemir, "Kütüb-i Sitte", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/6-8.

edilenlerin sayısı ise 2602'dir.²³⁶ İzmîrî şerhinde bu eserde geçen hadislere işaret ederek 3 defa atıf yapmıştır.

2- *el-Câmi'u's-sahîh*

Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875)'nin sahih hadislerden oluşan eseridir. Müellif *Sahîh-i Müslim* adıyla bilinen bu eserinden, kitabının Hz. Peygamber'e ulaşan sahih rivayetlerden meydana geldiğini kastederek *el-Müsned* ve *el-Müsnedü's-sahîh* diye söz etmiştir. Müslim, hocalarından semâ yoluyla rivayet ettiği 300.000 hadisten seçmeler yaparak hazırladığı bu eserini 235 (849) yılında tasnife başlamış, on beş yıl süren titiz bir çalışmanın ardından 250 (864) yılında tamamlamıştır. Eserdeki toplam hadis sayılarına dair farklı rakamlar belirtilmekle birlikte *Sahîh*'i tasnif ederken Müslim'in yanında bulunan muhaddis Ahmed b. Seleme'ye (ö. 286/899) göre bu sayı mükerrerlerle birlikte 12.000, tekrarsız olarak ise 4000'dir.²³⁷ İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıfta bulunmuştur.

3- *Tehzîbü'l-luğa*

Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980) tarafından kaleme alınan ansiklopedik sözlüktür. Ezherî, ömrünün son zamanlarında yazdığı bu meşhur eserinde harflerin telaffuzunu esas alarak Halîl b. Ahmed'in (ö. 170/786) *Kitâbü'l-'ayn*'inde uyguladığı usûlü benimsemiştir.²³⁸ İzmîrî şerhinde bu sözlüğe 3 defa atıfta bulunmuştur.

²³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/541-555; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 569; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114-123.

²³⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/555-559; Hayreddin b. Mahmûd Zirikli, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 8/159; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 571; Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh", 7/124-129.

²³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/515; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1085; Selahattin Kıyıcı, "Ezherî, Muhammed b. Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/65; Hüseyin Elmalı, "Tehzîbü'l-Luğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/330.

4- *Meâlimü's-Sünen*

Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî el-Büstî'nin, (ö. 388/998) Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'ine yazdığı şerhtir.²³⁹ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

5- *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*

İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) meşhur Arapça sözlüğüdür. Genellikle “*Sihâhu'l-luğa*” veya kısaca “*es-Sihâh*” diye anılan bu eser, yalnızca sahih, fasih ve meşhur kelimeleri ihtiva etmesi bakımından yeni bir çıkış açmıştır. Eser, 28 bâbdan, her bâb ise 28 fasıldan oluşur. Ebced usûlüyle ve kelimelerin son harflerinin sıralamasına göre yapılan tertibi sayesinde aranan kelimeye ulaşmada büyük bir kolaylık sağlanmıştır.²⁴⁰ İzmîrî şerhinde bu esere “*es-Sihâh*” şeklinde 3 defa atıf yapmıştır.

6- *Şerhu's-Sünne*

Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) kendisine ulaşan isnadlarla veya daha önceki eserlerden derleyerek elde ettiği hadisleri kitap ve bâblarına göre tasnif ederek meydana getirdiği eseridir. Bu çalışmasıyla Sünnet'in ihyâsı için gayret gösterip Kitap ve Sünnet'ten uzaklaşan toplumu hatalardan kurtarmayı hedefleyen müellif, “Muhyissünne” lakabıyla anılmıştır. İlk yazılan hadis şerhlerinden biri olarak kabul edilen *Şerhu's-Sünne*, hadis metinlerindeki anlaşılması zor yerlere kısa ve öz izahatler yapması, garîb kelimeleri

²³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1005; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 575; Salih Karacabey, “Hattâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/489-491.

²⁴⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 584; Hulusi Kılıç, “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/459; Hulusi Kılıç, “Tâcü'l-Luğa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/356.

açıklaması, hadislerden çıkarılabilecek hükümlere dikkat çekmesi gibi özellikleriyle ön plana çıkmıştır.²⁴¹ İzmîrî şerhinde bu esere 1 defa atıfta bulunmuştur.

7- *el-Kifâye*

Mâtürîdî âlimlerden Nûreddin es-Sâbûnî'nin (ö. 580/1184) kelâma dair yazdığı eseridir. Eserin muhtevası giriş ve beş bölümden oluşur. Girişte Hz. Peygamber'e atfedilen "ilimlerin başı usûlü'd-dîn" rivayetine istinaden Kelâm ilminin İslâmî ilimler arasındaki yeri ve önemi belirtilir. Kitabın ilk bölümü ilâhiyyât konularına tahsis edilmiş olup on iki bâbdan oluşur. İkinci bölüm nübüvvete dairdir ve üç bâbdan oluşan bu bölümde genel anlamda nübüvvetin imkânı ve gerekliliği ele alınır. Üçüncü bölüm hilâfetle ilgili olup altı bâbdan meydana gelir. Kader ve kazâ başlığının ele alındığı dördüncü bölüm on bir bâbdan oluşur. Beşinci ve son bölüm ise sem'îyyâta dairdir ve sekiz bâbdan oluşur. Müellif es-Sâbûnî, *el-Kifâye*'yi ihtisar ederek, kolay ezberlenmesi amacıyla kısa ibareli *el-Bidâye fî usûli 'd-dîn* adıyla yeni bir eser meydana getirmiştir.²⁴² İzmîrî şerhinde bu esere 4 defa atıf yapmıştır.

8- *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*

Hadis âlimi ve fakih Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) tarafından kaleme alınan bu eser, 674/1275 yılından sonra tamamlanmıştır. *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılan şerhlerin en önemlilerinden biri olan eserde hadislerin senedindeki râviler tanıtılmış, metinlerdeki garîb kelimeler açıklanarak birbirine muhalif gibi görünen hadisler hakkında detaylı açıklamalar yapılmıştır. Nevevî'nin bu eserinin

²⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1040-1041; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, 403; İbrahim Hatiboğlu, "Şerhu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/569.

²⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1499-1500; Muhammed Aruçi, "el-Kifâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/565-566.

dikkat çekici yanlarından biri de Müslim'in *el-Câmi'u's-sahîh*'ine bâb başlıkları koymasındır.²⁴³ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıf yapmıştır.

9- *el-Kâmûsü'l-Muhît*

Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) tarafından yazılmış Arapça sözlüktür. Tam adı *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasît el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtîl* olan sözlüğün yazımı 813 (1410) yılında tamamlanmıştır. İlim câmiasında oldukça tanınır sözlüklerden biri olan bu eser üzerine yapılan en önemli çalışma Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* adlı eseridir. Sözlük, Mütercim Ahmed Âsım Efendi (ö. 1235/1819) tarafından “Kâmus Tercümesi” diye de bilinen *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.²⁴⁴ İzmîrî şerhinde bu esere 13 defa atıf yapmıştır.

10- *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) tarafından kaleme alınan bu eser, *Sahîh-i Buhârî* üzerine yapılan şerhlerin en mükemmeli olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer *Fethu'l-bârî*'yi miladi 1414 yılında yazmaya başlamış, 1438'de bitirmiştir. Eser tamamlandıktan sonra vefat edinceye kadar çeşitli ilâveler yaptığı için eserin nüshaları arasında farklar görülmektedir. Kendisinden sonra yazılan bütün şerhlere kaynak olan *Fethu'l-bârî*'nin en önemli özelliği, rivayetlerin hadis tekniği açısından değerlendirilip,

²⁴³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1912; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 414; M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/45-49.

²⁴⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1306-1310; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 628; Hulusi Kılıç, “el-Kâmûsü'l-Muhît”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/287.

şerh edilen hadisin senedleri ve metinleri arasındaki farkların çeşitli açılardan incelenmesidir.²⁴⁵ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıf yapmıştır.

11- *Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*

Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *es-Sünen*'i üzerine yazılmış en geniş şerh olup Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî (ö. ?) tarafından kaleme alınmıştır.²⁴⁶ İzmîrî şerhinde bu esere 3 defa atıfta bulunmuştur.

f. Şerhu'l-Eşbâh Ve'n-Nezâir'de Atıf Yapılan Eserlerin Genel Tablosu

İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli eserinde müracaat ettiği kaynaklar ve müellifler tablosu şu şekildedir:

Sıra No	Müellifin Adı	Eser Adı	Atıf Sayısı
1.	Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798) (Ebu Yusuf)	<i>Kitâbü'l-Harâc</i>	2
2.	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805)	<i>el-Asl</i>	50
3.		<i>el-Câmi'u's-sağîr</i>	49
4.		<i>ez-Ziyâdât</i>	25
5.		<i>el-Câmi'u'l-kebîr</i>	9
6.		<i>es-Siyerü'l-kebîr</i>	6
7.	Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfî (ö. 204/820)	<i>el-Üm</i>	1
8.	Buhârî (ö. 256/870)	<i>el-Câmi'u's-sahîh</i>	3
9.	Müslim (ö. 261/875)	<i>el-Câmi'u's-sahîh</i>	4

²⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 1/547; Kandemir, “el-Câmiu's-Sahîh”, 7/114-123; M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/514-531.

²⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, 1941, 2/1006; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 579; M. Yaşar Kandemir, “Nesâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/563-565; M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/147.

10.	Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (ö. 261/875)	<i>Edebü'l-kâdî</i>	10
11.	Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933)	<i>Müşkilü'l-âsâr</i>	2
12.	Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945)	<i>el-Kâfî</i>	24
13.	Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (ö. 370/980)	<i>Tehzîbü'l-luğa</i>	3
14.	Cessâs (ö. 370/981)	<i>Şerhu Muhtasari't-Tahâvî</i>	1
15.	Ebü'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö. 373/983)	<i>en-Nevâzil (el-Fetâvâ)</i>	49
16.		<i>'Uyûnü'l-mesâ'il</i>	16
17.	İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996)	<i>en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât</i>	19
18.	Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî (ö. 388/998)	<i>Meâlimü's-Sünen</i>	1
19.	İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)	<i>Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye</i>	3
20.	Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037)	<i>el-Muhtasar</i>	7
21.		<i>et-Tecrîd</i>	11
22.	Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066)	<i>el-'Udde fî usûli'l-fikh</i>	11
23.	Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Rüknlislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068)	<i>en-Nütef fî'l-fetâvâ</i>	2
24.	Ebü'l-Velîd el-Bâcî (ö. 474/1081)	<i>el-Müntekâ</i>	38
25.	Ebû Nasr Ahmed b. Mensûr el-İsbicâbî (ö.480/1087)	<i>Fetevâ-i İsbicâbî</i>	16

26.	Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089)	<i>Usûlü 'l-Pezdevî</i>	5
27.		<i>Şerhu 'l-Câmi 'i's-sağîr</i>	4
28.	Serahsî (ö. 483/1090)	<i>el-Mebsût</i>	34
29.		<i>Şerhu 's-Siyerî 'l-kebîr</i>	1
30.	Gazzâlî (ö. 505/1111)	<i>İhyâü 'ulûmi 'd-dîn</i>	2
31.		<i>el-Müstasfâ fî 'ilmi 'l-usûl</i>	5
32.	Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122)	<i>Şerhu 's-sünne</i>	1
33.	Ebü Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 522/1128'den sonra)	<i>Hizânetü 'l-ekmel</i>	6
34.	Ebü Hafs (Ebü Muhammed)	<i>Vâkı 'âtü 'l-Hüsâmî (el-Ecnâs)</i>	19
35.	Hüsâmüddîn es-Sadrü's-şehîd	<i>el-Fetâva 's-suğrâ</i>	32
36.	Ömer b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141)	<i>'Umdetü 'l-müftî ve 'l-müsteftî</i>	4
37.		<i>Şerhu Edebi 'l-kâdî</i>	3
38.	Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkandî (ö. 537/1142)	<i>Fetâvâ Necmiddîn</i>	2
39.	Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî (ö. 539/1144)	<i>Tuhfetü 'l-fukahâ'</i>	2
40.	Ebü'l-Feth Abdürreşîd b. Ebü Hanîfe el-Velvâlicî (ö. 540/1146'dan sonra)	<i>el-Fetâva 'l-Velvâliciyye</i>	46
41.	İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147)	<i>Hizânetü 'l-fetâvâ</i>	4
42.	Ebü'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî (ö. 543/1149)	<i>Şerhu 'l-Câmi 'i 'l-kebîr</i>	4
43.		<i>Kirmânî</i>	10

44.	Ebû Abdillâh Râdıyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176) (Râdıyyüddin Serahsî)	<i>el-Muhîtu'r-Radavî</i>	185
45.	Nûreddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184)	<i>el-Kifâye</i>	4
46.	Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190)	<i>Şerhu'z-Ziyâdât</i>	3
47.		<i>Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fikh</i>	2
48.	Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191)	<i>Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'</i>	21
49.	Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196) (Kâdîhân)	<i>el-Fetâva'l-hâniyye</i>	732
50.	Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevî (ö. 593/1197)	<i>el-Hâvi'l-Kudsî</i>	21
51.	Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî	<i>el-Hidâye</i>	98
52.	el-Mergînânî (ö. 593/1197)	<i>et-Tecnîs ve'l-mezîd fî'l-fetâvâ</i>	21
53.	Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213)	<i>el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib</i>	19
54.	Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa)	<i>el-Muhîtü'l-Burhânî</i>	11
55.	Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219)	<i>Tetimmatü'l-fetâvâ</i>	11
56.		<i>ez-Zahîre</i>	75
57.	Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222)	<i>Fetâva'z-Zahîriyye</i>	37
58.	Ebü'l-Feth Mecdüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Ahmed el-Üsrûşenî (ö. 637/1240'tan sonra)	<i>el-Fusûl fî'l-mu'âmelât</i>	1

59.	Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hılâtî (ö. 652/1254)	<i>Telhîsü'l-Câmi 'i'l-kebîr</i>	2
60.	Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260)	<i>Kunyetü'l-münye li-tetmîmi'l-ğunye</i>	445
61.		<i>el-Müctebâ Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî</i>	18
62.	Zeynüddin el-Mergînânî (ö. 670/1271)	<i>Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm</i>	370
63.	Ebü Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277)	<i>el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc</i>	3
64.	Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284)	<i>el-İhtiyâr</i>	9
65.		<i>el-Muhtâr li'l-fetvâ</i>	6
66.	Ebü Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö. 691/1292)	<i>Hâşiyetü'l-Hidâye</i>	3
67.		<i>el-Muğnî fî usûli'l-fıkh</i>	7
68.	Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (ö. 694/1295)	<i>Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn</i>	11
69.	Ebü'l Muzaffer Cemâlüddin Es'ad b. Muhammed b. Hüseyin el Kerâbîsî en-Nisâbûrî (VI./XII. yüzyıl)	<i>Kitâbü'l-furûk fî'l-furû'</i>	4
70.	Sedîdüddin el-Kâşgarî (ö. 705/1305)	<i>Münyetü'l-musallî ve ğunyetü'l-mübtedî</i>	20
71.	Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310)	<i>Kenzü'd-dekâik</i>	20
72.	Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314)	<i>en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye</i>	35
73.		<i>el-Kâfî: Şerhu'l-Pezdevî</i>	1
74.	Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 730/1330)	<i>Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm Pezdevî</i>	39

75.	Osman b. Ali ez-Zeylaî (ö. 743/1342)	<i>Tebyînü 'l-hakâik</i>	166
76.	Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346)	<i>et-Tavzîh</i>	4
77.		<i>Şerhu 'l-Vikâye</i>	7
78.		<i>en-Nukâye muhtasarü 'l-Vikâye</i>	2
79.	Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348)	<i>Mi 'râcü 'd-dirâye ilâ şerhi 'l-Hidâye</i>	5
80.	Ebû İshâk Necmüddîn İbrâhîm b. Alî b. Ahmed et-Tarsûsî (ö. 758/1357)	<i>Enfa 'u 'l-vesâ'il ilâ tahrîri 'l-mesâ'il</i>	2
81.		<i>el-Fevâ'idü 'l-fikhiyye</i>	2
82.	Emîr Kâtib el-İtkânî (ö. 758/1357)	<i>Ğâyetü 'l-beyân ve nâdiretü 'l-akrân fî âhiri 'z-zamân</i>	1
83.	Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö. 762/1360)	<i>Nasbü 'r-râye li-tahrîci ehâdisi 'l-Hidâye</i>	2
84.	Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed b. Vehbân ed-Dimaşkî (ö. 768/1367)	<i>Kaydû 'ş-şerâ'id ve nazmü 'l-ferâ'id</i>	10
85.		<i>'İkdü 'l-kalâ'id fî halli kaydi 'ş-şerâ'id</i>	14
86.	Ebü'l-Mehâsin (Ebü's-Senâ) Cemâlüddîn Mahmûd b. Sirâciddîn Ahmed b. Mes'ûd el-Konevî ed-Dimaşkî (ö. 770/1369)	<i>Hulâsatü 'n-Nihâye fî fevâ'idü 'l-Hidâye</i>	501
87.	Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö. 770/1368-69)	<i>el-Misbâhu 'l-münîr</i>	82
88.	Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370)	<i>el-İbhâc fî şerhi 'l-Minhâc</i>	2
89.		<i>Tabakâtü 'ş-Şâfi'îyyeti 'l-kübrâ</i>	2

90.	Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî eş-Şiblî (ö. 773/1372)	Sirâcü'l-Hindî	2
91.	Müeyyedüddîn Ebu Muhammed Mansur b. Ahmed b. Yezid el-Harizmi el-Kaanî (ö. 775/1373)	Şerhu'l-Muğnî	2
92.	Ferîdüddîn Âlim b. el-Alâ (ö. 786/1384)	el-Fetâva't-Tatarhâniyye	30
93.	Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî (ö. 786/1384)	el-İnâye	49
94.		Şerhu Telhîsi'l-Câmi'i'l-kebîr	4
95.		et-Takrîr	25
96.	Teftâzânî (ö. 792/1390)	et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-tenkîh	5
97.	Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398)	es-Sirâcü'l-vehhâc	4
98.		el-Cevheretü'n-neyyire	9
99.	Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404)	Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs	1
100.	Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)	el-Kâmûsü'l-muhîr	13
101.	İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra)	Şerhu Mecma'i'l-bahreyn	22
102.	Bedreddin Simâvî (ö. 823/1420)	Câmi'u'l-fusûleyn	22
103.	Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424)	el-Bezzâzî	713

104.	Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426)	<i>Fetâvâ Kâri 'i 'l-Hidâye</i>	9
105.	Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî (ö. 849/1445'ten sonra)	<i>Mu 'înü 'l-hükkâm fî mâ yetereddedü beyne 'l-hasmeyni mine 'l-ahkâm</i>	1
106.	İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)	<i>Fethu 'l-bârî bi-şerhi Sahîhi 'l-Buhârî</i>	3
107.	İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)	<i>Fethu 'l-Kadîr</i>	226
108.	Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî (ö. 879/1474)	<i>el-Fetâva 'l-Kâsımiyye</i>	2
109.	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	<i>Dürerü 'l-hükkâm fî şerhi Ğureri 'l-ahkâm</i>	26
110.	Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah	<i>Vikâyetü 'r-rivâye</i>	1
111.	el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. VIII-XIV. yüzyıl)	<i>Telkîhu 'l-'ukûl</i>	1
112.	Ebü'l-Fazl Celâlüddîn	<i>Câmi 'u 'l-ehâdis</i>	1
113.	Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî	<i>el-Hâvî li 'l-fetâvî</i>	5
114.	eş-Şâfiî (ö. 911/1505)	<i>el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî kavâ'id ve fîrû 'i fîkhi 'ş-Şâfi 'iyye</i>	1
115.	Ebü'l-Berekât Seriiyyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed el-Halebî (ö. 921/1515)	<i>Şerhu 'l-Manzûmeti 'l-Halebiyye fî 's-sîreti 'n-nebeviyye</i>	28
116.	Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî (ö. 922/1516)	<i>el-İs 'âf fî ahkâmi 'l-evkâf</i>	16

117.	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)	<i>el-Îzâh (Îzâhu 'l-ıslâh)</i>	6
118.	İbrâhim b. Muhammed el-Halebî (ö. 956/1549)	<i>Mülteka 'l-ebhur</i>	15
119.		<i>Ğunyetü 'l-mütemellî fî şerhi Münyeti 'l-musallî</i>	2
120.	Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el- Kuhistânî (ö. 962/1555)	<i>Kuhistânî</i>	4
121.		<i>Câmi 'u 'r-rumûz (Şerhu 'n- Nukâye)</i>	6
122.	Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563) (İbn Nüceym)	<i>el-Bahru 'r-râik</i>	366
123.		<i>Fethu 'l-Ğaffâr fî şerhi 'l-Menâr</i>	1
124.	Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el- Heytemî es-Sa'dî (ö. 974/1567)	<i>el-Fetâva 'l-hadisiyye</i>	6
125.	Rasûl b. Sâlih el-Aydînî (ö. 978/1570)	<i>el-Fetâvâ 'l-adliyye</i>	2
126.	İbn Habîb el-Gazzî (ö.1005/1597)	<i>Tenvîru 'l-basâir 'ale 'l-eşbâh ve 'n-nezâir</i>	3
127.	Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598)	<i>Fetâvâ</i>	5
128.		<i>Tenvîrü 'l-ebşâr ve câmi 'u 'l- bihâr</i>	1
129.		<i>Minehu 'l-Ğaffâr şerhu Tenvîri 'l-ebşâr</i>	3
130.	Pîr Mehmed Üskübî (ö. 1020/1611)	<i>Muînü 'l-müftî</i>	2
131.	Kazasker Kadri Efendi (ö. 1084/1674)	<i>Vâkıatü 'l-müftîn</i>	16
132.	Mecdüddîn Es'ad b. Yusuf b. Ali es-Sayrafî el-Buhârî (ö. 1088/1667?)	<i>el-Fetâva 's- Sayrafîyye</i>	1
133.	Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî (el-Hüseynî) el-Hamevî el-Mısrî (ö. 1098/1687)	<i>Ğamzü 'uyûni 'l-besâir 'alâ mehâsini 'l-eşbâh ve 'n-nezâir</i>	4

134.	Ankaravî Mehmed Emin Efendi (ö. 1098/1687)	<i>Fetâvâ-yı Ankaravî</i>	2
135.	İzmîrî, Mevlânâ Mehmed (ö. 1165/1751)	<i>Şerhu Mülteka'l-ebhur (Kemâlü'd-dirâye fî cemî'i'r-rivâye min şürûhi'l-Mültekâ)</i>	54
136.		<i>Hâşiye 'alâ Mir'âti'l-usûl</i>	1
137.	Ahmed b. Mûsâ el-Keşşî (ö. ?)	<i>Mecmû'u'n-nevâzil ve'l-havâdis ve'l-vâkı'ât</i>	9
138.	Muhammed b. Ali b. Âdem el-İtyûbî el-Vellevî (ö. ?)	<i>Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ</i>	3

SONUÇ

İslam Hukukunda mezheplerin şekillenmesinin ardından, fakihler ortaya konulan fikhî birikimi zamanla geliştirerek kavâid edebiyatını oluşturmuştur. Bu edebiyatın kazanımlarını tek bir çatı altında birleştirme fikri ise Eşbâh ve'n-nezâir türü eserleri fıkıh ilmine kazandırmıştır. Bu türün ilk örnekleri her ne kadar Şâfiî âlimlerince ortaya konulmuş olsa da İbn Nüceym Hanefî metot ile kaleme aldığı *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eseri ile onu daha sistematik bir hale getirmiştir.

İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inin bu önemine binaen farklı coğrafyalarda üzerine şerh, hâşiye, tertib, talika, manzume, risale, terceme, tetimme şeklinde onlarca çalışma yapılmıştır. Osmanlı döneminde Anadolu coğrafyasında İzmîrî Mevlânâ Mehmed tarafından telif edilen *Şerhu'l-Eşbah ve'n-nezâir* de bu önemli teliflerden biridir. Eserin müellifi İzmîrî olarak da bilinen Mevlânâ Mehmed, Hanefî mezhebine mensup Osmanlı âlimlerinden birisidir. Yaptığı müftülük görevi, yetiştirdiği öğrencileri ve yazdığı eserleriyle fıkıh ilmine katkısı oldukça fazla olmuştur. Söz konusu önemine binaen çalışmamıza konu ettik.

Ele aldığımız bu çalışmada şu sonuçlara ulaştık;

Eser, yedi fenden oluşan *el-Eşbâh*'ın tamamının değil el-Kavâid, el-Fevâid ile el-Cem' ve'l-Fark'tan oluşan ilk üç fenninin şerhidir. Nüshanın son varlığında yer alan bilgilere göre, Tâci diye meşhur olan Baalbek Müftüsü Muhammed Hibetullah bin Muhammed bin Yahya tarafından, 1177 yılında istinsah edilmiştir.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye kısmında bulunan 502 kayıt numaralı yazması baştan sona incelenerek eserde geçen kaynaklar tespit edilmiştir. Yaptığımız taramalar sonucunda İzmîrî Mevlânâ Mehmed'in şerhinde geçen 138 eser

tespit edilmiştir. Bu eserlerden 36 tanesi *el-Eşbâh*'ın da kaynakları arasındandır. Ayrıca şerhte atıf yapılan eserlerin büyük bir çoğunluğunun Hanefî Mezhebine dair olduğu görülmektedir. Nitekim irdelediğimiz nüshada tespit edilen 138 eserin 113 tanesi Hanefî mezhebine dairdir. Geri kalan eserlerin 11 tanesi Şâfiî, 2 tanesi Mâlikî, 1 tanesi ise Hanbelî Mezhebine dairdir. Bunların dışında Hadis, Kelam, Dil ve Edebiyat türlerindeki 11 eser de şerhte atıf yapılan kaynaklardandır. Bu kaynaklar şerhte atıf yapılan konular ve atıf sayısıyla birlikte tahlilleri yapıp tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü’l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. “Fetâvâ-yı Ankaravî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Akgündüz, Ahmet. “Gaznevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. “Gaznevî, Ömer b. İshak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/487-488. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Akgündüz, Ahmet. “İtkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fak. Yayınları, 1986.
- Aksun, Ziya Nur. *Osmanlı tarihi: Osmanlı devleti’nin tahlilli, tenkidli siyasî târihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 1994.
- Aktepe, M. Münir. “Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/441-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Apaydın, H. Yunus. “el-Müstasfâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aruçi, Muhammed. “el-Kifâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/565-566. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. “Nesefî, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Atar, Fahrettin. “Abdülazîz el-Buhârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/186-187. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Atçıl, Abdurrahman. “Memlükler’den Osmanlılar’a Geçişte Mısır’da Adlî Teşkilât ve Hukuk (922-931/1517-1525)”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 38 (01 Aralık 2017), 89-121. <https://doi.org/10.26570/isad.347710>
- Atık, Sefa. “Hanefî Fakih İbn Nüceym’in Risâleleri Üzerine”. *Diyanet İlmi Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 205-240.

- Aybakan, Bilal. “el-Üm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/298-300. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. “Sübki, Tâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/11-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. “Şâfiî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/223-233. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aybakan, Bilal. “Tabakâtü’ş-Şâfiyyeti’l-Kübrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydüz, Salim. “Lale Devri’nde yapılan ilmî faaliyetler”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 3 (01 Aralık 1997), 143-170.
- Aytekin, Arif. “Bâbertî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Azak, Necmettin. “Kavâ’id-i Fıkhiyyede Bir Literatür İncelemesi: İbn Nüceym’in el-Eşbâh ve’n-Nezâir’i ve Üzerine Yapılan Çalışmalar”. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.4394278>
- A’zamî, Muhammed Mustafa el-. “Buhârî, Muhammed b. İsmâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/368-372. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü’l-ârifin esmâu’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*. 2 Cilt. İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1951.
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/458-459. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve’n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/458. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baktır, Mustafa. “İbn Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. “Câmiu’l-Fusûleyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bedir, Murteza. “ez-Ziyâdât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bedir, Murteza. “Üsrûşenî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Bedir, Murteza. “Vikāyetü’r-Rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bedir, Murteza - Koca, Ferhat. “Pezdevî, Ebü’l-Usr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/264-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Boynukalin, Mehmet. *Fıkıh Usulü Alimleri ve Eserleri: (III-XIII Hicri yüzyıl*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. baskı., 2017.
- Boynukalin, Mehmet. “Hanefî Usûl Muhtasarlarının Gelişimi: (III) Habbâzî’nin Muğnî’si ve Hanefî Usûlündeki Yeri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (30 Nisan 2018), 589-609.
- Bozbaş, Fatiha. *Nil havzasında fıkıh tarihi: Mısır örneği*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
<https://acikerisim.erbakan.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12452/7231>
- Bursalı, Mehmet Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Çağrıçı, Mustafa. “İhyâü Ulûmi’d-Dîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/10-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. “el-Müdevvenetü’l-Kübrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/470-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. “en-Nevâdir ve’z-Ziyâdât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/30-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde (Eserleri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/375-377. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Elmalı, Hüseyin. “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Elmalı, Hüseyin. “Tehzîbü’l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Feyyûmî, Ebû’l-‘Abbâs Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî el-Hamevî el-. *el-Mişbâhu’l-Munîr fi Ğarîbi’ş-Şerhi’l-Kebîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘İlmiyye, ts.

- Gözübenli, Beşir. “Hâkim eş-Şehîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Günay, Hacı Mehmet. “Semerkandî, Alâeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/470-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Güngör, Mevlüt. “Cessâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hafâcî, Muhammed Abdülmün'im el-, Ali Ali Subh. *el-Hayâtü'l-edebiyye fî Mısır: el-'Asru'l-Memlûkî ve 'l-Osmânî*. Kahire: Mektebetü'l-küllîyyâtî'l-Ezheriyye, ts.
- Hamîdullah, Muhammed. “Serahsî, Şemsüleimme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/544-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Has, Şükrü Selim. “Halebî, İbrâhim b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Has, Şükrü Selim. “Mülteka'l-Ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Şerhu's-Sünne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *İbn Abidin Reddül Muhtar Tercümesi*. çev. Ahmed Davudoğlu vd. 18 Cilt. Şamil Yayınları, 1., 2017.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddu'l-muhtâr ala'd-durri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1412/1992.
- İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî. *en-Nevâdir ve 'z-ziyâdât*. nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv. 15 Cilt. Beyrut, 1420.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed. *Bedaiu'z-zuhûr fî yekâii'd-duhûr*. 5 Cilt. Kahire: Heyet-i Mısırye, 1. Basım, 1984.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa. *Tâcü't-terâcim*. nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk, 1992.
- İbn Nuceym, Sirâceddin Ömer b. İbrâhim. *en-Nehrü'l-fâik*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nuceym, Zeyn b. İbrâhîm el-Hanefî el-Mısırî. *El-Eşbâh ve'n-nezâiru'l-Fıkhiyye alâ mezhebi'l-Hanefiyye Hanefî Fıkhnın Esasları*. haz. Osman Bayder. İstanbul:

- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İmak Ofset Basım Yayın., 2022.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik*. 8 Cilt. Mısır, 1311.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Zekeriyya Umeyrat. 9 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *Fethu'l-Gaffâr*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *Resâ'ilü İbn Nüceym el-iktisâdiyye (er-Resâ'ilü'z-Zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye)*. thk. Merkezü Dirâseti'l-Fıkhiyye ve'l-İktisâdiyye. Kahire: Dâru's-Selâm, 1999.
- İltaş, Davut. "el-Udde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/41-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İpşirli, Mehmet. "Kadıızâde, Ahmed Şemseddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İzmîrî, Muhammed b. Veli b. Resûl el-Kırşehrî. *Şerhu'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. İstanbul: Süleymaniye, Hamidiye, 502.
- Kahraman, Abdullah. "Trablusî, Alâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kahraman, Abdullah. "Trablusî, Burhâneddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/292. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kallek, Cengiz. "Ebû Ya'lâ el-Ferrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/253-255. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kallek, Cengiz. "el-Hâvî li'l-Fetâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/533-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kallek, Cengiz. "el-Hidâye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Kallek, Cengiz. “Hılâtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. “İbn Gānim, Nûreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/503-504. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kallek, Cengiz. “İbn Hacer el-Heytemî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/531-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kallek, Cengiz. “Kitâbü’l-Harâc”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/104-106. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu’s-Sahîh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Muvatta’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/416-418. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “es-Sünen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. “İrâkî, Zeynüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/118-121. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbn Hacer el-Askalânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/514-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “Kütüb-i Sitte”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/6-8. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nesâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/563-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karacabey, Salih. “Hattâbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karaman, Hayreddin. *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. baskı., 2007.

- Karlığa, H. Bekir. “Gazzâlî (Eserleri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/518-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstanbulî. *Keşfu’z-Zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-funûn*. nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- Kaya, Eyyüp Said. “el-Mebsût”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kayapınar, Hüseyin. “Kâkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/216. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kayapınar, Hüseyin. “Kâriülhidâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kayapınar, Hüseyin. “Mergınani ve Eseri Hidâye”. *Diyanet İlmi Dergi* XXII/2 (1986), 26-41.
- Kayapınar, Hüseyin. “Münyetü’l-Musallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu‘cemü’l-müellifîn: Terâcîmu musannifî’l-kütübi’l-‘Arabîyye*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993.
- Kılıç, Hulusi. “Cevherî, İsmâil b. Hammâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/459. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kılıç, Hulusi. “el-Kâmûsü’l-Muhît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/287-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kılıç, Hulusi. “Tâcü’l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kılıç, Muharrem. “Tarsûsî, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kılıçer, M. Esat. “Buhârî, Tâhir b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/376. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıçer, M. Esat. “Buhârî, Zahîrüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kıyıcı, Selahattin. “Ezherî, Muhammed b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Koca, Ferhat. “el-Fetâva’l-Velvâliciyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koca, Ferhat. “el-Fetâva’t-Tatarhâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Koca, Ferhat. “İzmîrî, Mevlânâ Mehmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koca, Ferhat. “Kâsânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/531. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Koca, Ferhat. “Mergînânî, Burhâneddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/182-183. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koçanaoğulları, Osman. “İkiçeşmelik Caddesi ve Çeşmeleri”. *Osman Koçanaoğulları* (blog), 22 Ocak 2020. <https://okocana.blogspot.com/2020/01/ikicesmelik-caddesi-ve-cesmeleri.html>
- Köse, Saffet. *İslam Hukuku Açısından Kanuna Karşı Hile ve Hile-i Şer’iyye*. Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Kureşî, Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed Ebî’l-Vefa el-. *el-Cevâhirü’l-mudîyye fî tabakâtî’l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 4 Cilt. Riyad: Daru’l-Ulum, 1988.
- Makdisî, Nureddîn Ali b. Muhammed İbn Gânim. *Hâşiye ‘ale’l-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*. İstanbul: Süleymaniye ktp, 1290.
- Metûlî, Ahmed Fuâd el-. *el-Fethu’l-Osmânî li’ş-Şâm ve Mısr*. Kahire: ez-Zehrâ li’li’lâmi’l-arabî, 1414.
- Muhibbî, Muhammed Emîn. *Hulâsatü’l-eser fî a’yânî’l-karnî’l-hâdî aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Nahi, Selahaddin Abdüllatif en-. “Suğdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/474-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özcan, Abdülkadir. “Lâle Devri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/81-84. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Özcan, Tahsin. “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/461-462. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özcan, Tahsin. “Pîrîzâde İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/286-288. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. “Bezzâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Baskı., 2014.
- Özel, Ahmet. “Hizânetü’l-Ekme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/180-182. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özel, Ahmet. “İbn Nüceym (Hayatı ve Eserleri)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (30 Haziran 1979).
- Özel, Ahmet. “İbn Nüceym, Zeynüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. “İbn Vehbân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. “İbnü’s-Sââtî, Muzafferüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/190-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özel, Ahmet. “Kâdîhan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özel, Ahmet. “Kadri Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özel, Ahmet. “Sadrüşşehîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/425-427. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özel, Ahmet. “Timurtaşî, Muhammed b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özen, Şükrü. “İbnü’ş-Şihne, Seriyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 249-378.

- Özen, Şükrü. “Pîr Mehmed Üskübî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özen, Şükrü. “Sadruşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özen, Şükrü. “Serahsî, Radıyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özen, Şükrü. “Teftâzânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. “Tenkîhu’l-Usûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/454-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. “Zâhidî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özer, Hasan. *Mekke’de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde: İslam Hukuku Açısından Bir İnceleme*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2. Baskı., 2019.
- Özkan, Halit. “Süyûtî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öztürk, Abdülvehhab. “Hassâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Pekcan, Ali. “Remlî, Hayreddin b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/563-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Pîrîzâde, İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed. *Umdetü zevî’l-basâir li-halli mühimmâtî’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. thk. Saffet Köse - İlyas Kaplan. 2 Cilt. İstanbul: İrşad Kitabevi, 2016.
- Râşid, Mehmed Efendi. *Târîh-i Râşid*. 6 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1282.
- Rıdvanoğlu, Mahmut. “Habbâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sakallı, Talat. “İbn Kutluboğa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Saraç, Yekta (ed.). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. 4 Cilt. İstanbul: TÜBİTAK Bilim Yayınları, 1., 2021.
- Serinsu, Ahmet Nedim. “İbn Nuceym, Sirâceddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/235-236. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Sifil, Ebubekir. “Haddâd, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/553. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Sifil, Ebubekir. “Zeylaî, Abdullah b. Yûsuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/352-354. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Hamevî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tarablusî, İbrahim b Mûsâ Ali et-. *el-İs‘âf fî ahkâmi’l-evkâf*. Hindistan: Tab‘u bi mutabbe‘ati hindiyye, 2. Basım, 1902.
- Taş, Aydın. “Şeybânî, Muhammed b. Hasan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/38-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Temîmî, Takıyyuddîn b. Abdülkâdir ed-Dârî. *et-Tabakâtu’s-seniyye fî terâcimi’l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hılv. Kahire: Lecnetu İhyâi’t-Turâsi’l-İslâmî, 1970.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Tûrî, Ali b. Abdullah el-Hanefî. *Zehîratü’n-nâzır fî l-Eşbâh ve’n-nezâir*. İstanbul: Süleymaniye ktp, ts.
- Uğur, Mücteba. “el-Elfiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/29. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Burhâneddin el-Buhârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/93. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ünal, Halit. “Bedâiu’s-Sanâi’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “el-Asl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yaman, Ahmet. “es-Siyerü’l-Kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/327-329. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaman, Ahmet. “Kenzü’d-Dekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Yaman, Ahmet. “Kuhistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/348. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yaran, Rahmi. “Siğnâkî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Kirmânî, Rükneddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/65. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Konevî, Cemâleddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/164-165. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu’l-Kebîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yunus Vehbi. “el-Câmiu’s-Sagîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/112. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yaylalı, Davut. “Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yazıcı, İshak. “Semerkandî, Ebü’l-Leys”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yeniçeri, Celal (ed.). *El-İhtiyar Metni el-Muhtar li’l-Fetva (İmam-ı Azam’ın İçtiḥad ve Görüşleri)*. Şamil Yayınları İstanbul, 2011.
- Zeydan, Corci. *Tarihu adabi’l-lugati’l-Arabiyye*. nşr. Şevkî Dayf. 4 Cilt. Dâru’l-Hilâl, ts.
- Zeyrekzâde, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî. *Şerhu’l-Eşbâh ve’n-nezâir*. İstanbul: Süleymaniye ktp, ts.
- Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd. *el-A’lâm: Kâmûsu terâcîmi li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ mine’l-Arabi’l-müsta’ribîn ve’l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Kemal TÜRKDOĞAN	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İnönü Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Makale ve Bildiri bulunmamaktadır.	